

Random Schokland is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR VRIENDEN VAN SCHOKLAND

Voorzitter

H. Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

C. Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: fam.hendrix@hetnet.nl

Penningmeester

D.E. Roemers; tel. 06 104 148 86

Ledenadministratie

T.V. Hersevoort; tel. 0527 613 740
Orionstraat 15, 8303 AT Emmeloord
E-mail: t.v.hersevoort@ziggo.nl

Overige leden

C.J. Bolle; B.J. Grotenhuis

Adviseur

H. Kloosterman; Museum Schokland,
tel. 0527 251396

REDACTIE RONDON SCHOKLAND

Redactie-adres

J.H. Hollestelle; tel. 038 3329944
Scheerling 199; 8265 GG Kampen
E-mail: redactie@VvS-Schokland.nl

Overige leden

L. van Duivenboden, L. Kaan;
H. Scholtmeijer.

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting het Flevolandschap*
B. van Tilburg, *RCE Lelystad*
contactadres: *Nieuw Land Erfgoedcentrum*

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.VvS-Schokland.nl
www.schokland.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl

www.flevolandschap.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen € 15,-; huisgenootleden € 5,-;
jeugdleden € 3,75.

ING-Bank: NL30INGB0001179970 of
Rabobank: NL75RABO034 65 56 813
t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.
Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

In dit nummer:

► Vereniging

Beste *Vrienden* 2
Redactie

Donderdagavond- en zondagmiddaglezingen
in het seizoen 2014-2015 3
Corry Hendrix

Cursussen van de *Vrienden van Schokland*
seizoen 2014-2015 5
Berend-Jan Grotenhuis

Expositie Museum Schokland
Kunst op het afgelegen eiland Urk 8
Henk Kloosterman

Muziek in Museum Schokland
Klassiek op zondag 10
Museum Schokland

Activiteiten van het Flevo-Landschap 12
Nathalie Rooze

Het *Genootschap Flevo* 14
Marika Gauthier

Excursie met museum- en bedrijfsbezoek Urk... 15
Marika Gauthier

Collectie gesteenten van J.G. Zandstra opgenomen
in de collecties van Museum Schokland 17
Berend-Jan Grotenhuis

Van der Heideprijs 2014 uitgereikt 20
Harrie Scholtmeijer

De invloed van de komst van de Noordoostpolder
op de middenstand van Blokzijl. 21
Jelle Reijman

► Artikelen

Glanshaverhooiland in de polder 38
Piet Bremer

Gedicht: Gestrand 50
Anne Graalman

Van Kirkham naar Krakov 51
Bill Cottam (deel 4 uit 7)

ISSN 2214-2215

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het lentenummer dienen uiterlijk op 1 november 2014 bij de redactie binnen te zijn.

HERFST 2014

Beste Vrienden

Voor u ligt de herfsteditie van Randon Schokland.

Het nieuwe seizoen gaat weer beginnen! Er wordt al vroeg afgetrapt. Op donderdag 4 september organiseren de *Vrienden van Schokland* samen met het *Genootschap Flevo* een excursie naar Urk. Vanuit Lelystad en vanuit Emmeloord vertrekken bussen naar Urk voor een bezoek aan het Oude Raadhuis voor een aantal lezingen. Na een korte wandeling naar het *Kerkje aan Zee* wordt een bezoek gebracht aan het visverwerkende bedrijf Neerlandia Urk. Zie pagina 15-16.

*Bert Bulk samen met
Hans Hollestelle
op de binnenplaats
van zorgboerderij
De Oude Mars in
Zwolle.
(foto: Hans Crebas)*

Kortgeleden is er weer een bezoek gebracht aan redactielid Bert Bulk die na zijn herseninfarct van meer dan jaar geleden in verzorgingsboerderij De Oude Mars in Zwolle woont. Hij zal zijn werkzaamheden voor de redactie naar verwachting niet meer kunnen oppakken. Na overleg is besloten dat hij niet langer deel uit zal blijven maken van de redactie. Bert Bulk is het langst zittende redactielid.

In deze editie staat integraal het schoolwerkstuk van vwo-6 leerling Jelle Reijman (1996) afgedrukt. Deze leerling van het *Zuyderzee College* in Emmeloord is de winnaar van de *Gerrit Daniël van der Heideprijs 2014* met zijn werkstuk voor het vak Geschiedenis over 'De invloed van de komst van de Noordoostpolder op de middenstand van Blokzijl'. Vanaf pagina 22 meer hierover.

Veel leesplezier

Hans Hollestelle

Vrienden van Schokland
CULTUURHISTORISCHE VERENIGING VOOR FLEVOLAND

Donderdagavond- en zondagmiddaglezingen in het seizoen 2014-2015

Corry Hendrix

In het komende lezingenseizoen van oktober 2014 tot en met april 2015 organiseert de vereniging Vrienden van Schokland weer een serie lezingen. Op zondagmiddagen (15:00 uur) in Museum Schokland en op donderdagavonden (20:00 uur) in de kelderzalen van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord. De lezingen op zondagmiddag in Museum Schokland zijn alleen voor leden gratis toegankelijk. Niet leden betalen de entree van het museum. In de Nieuw Jeruzalemkerk is iedereen gratis welkom. U bent ook dit seizoen weer van harte uitgenodigd voor de lezingencyclus van de vereniging Vrienden van Schokland.

Donderdagavond 16 oktober 2014

om 20:00 uur in de kelderzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord.

Jaap Bakker: *“Klein Colditz in de Zuiderzee”.*

Jaap Bakker is een begenadigd verteller en veelgevraagde gids uit Urk. Zijn verhaal speelt op Urk ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. Nederland was welliswaar neutraal, maar buitenlandse militairen die op Nederlands grondgebied strandden, moesten in kampen worden geïnterneerd zo lang de oorlog duurde. Velen probeerden te ontsnappen, terug naar hun vaderland om weer mee te doen aan de oorlog. Geïnterneerde militairen die eerder al een ontsnapingspoging hadden gedaan, werden overgeplaatst naar het kamp op Urk van waar het een stuk moeilijker ontsnappen was.

Jaap Bakker neemt ons mee terug naar het Urk van die periode aan de hand van bewaarde foto's en verhalen.

Zondagmiddag 16 november 2014

om 15:00 uur in Museum Schokland.

Hans Hollestelle: *21 vliegtuigen neergekomen in de Noordoostpolder tijdens de Tweede Wereldoorlog.*

AGGENDA

Wat voor de
Noordoostpolder ook
dreigde werd aan het
einde van de
Tweede Wereldoorlog
bewaarheid voor de
Wieringermeerpolder.

De Duiste bezetter
blies de dijken op.
De polder raakte
geïndeerd met
het water uit
het IJsselmeer.

Bron: www.wieringermeergeschiedenis.nl

Regelmatige bezoekers van de lezingen weten dat Hans Hollestelle eerder lezingen gaf over Bill Tudhope, de laatste drenkeling van Schokland (1940). Nu heeft hij alle vliegtuigen die in de NOP neerkwamen geïndeerd.

In december wordt er geen lezing gehouden.

Donderdag 15 januari 2015

om 20:00 uur in de kelderzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord.

Kees Meeuwsen: *Onderwaterzetting van de Wieringermeerpolder.*

Wat aan het einde van de Tweede Wereldoorlog ook dreigde voor de Noordoostpolder werd werkelijkheid voor de Wieringermeer. De Duitse bezetter blies een stuk dijk langs het IJsselmeer met springstoffen op en de pas aangelegde polder liep weer onder water.

Kees Meeuwsen doet verslag van de dramatische gebeurtenissen aan het einde van de oorlog.

Zondagmiddag 22 februari 2014

om 15:00 uur in Museum Schokland.
Nog nader in te vullen.

Donderdagavond 19 maart 2015

om 20:00 uur in de kelderzaal van de Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord.
Nog nader in te vullen.

Donderdagavond 16 april 2014

om 20:00 uur in Museum Schokland de **Jaarvergadering** van de vereniging *Vrienden van Schokland*.

Bij de Jaarvergadering van de vereniging *Vrienden van Schokland* is er na de pauze altijd een luchtige afsluiter.

Lees de verdere invulling van ons lezingenprogramma in de volgende uitgaven van dit tijdschrift. Ook in de regionale pers verschijnen regelmatig berichten over de inhoud en locaties van onze lezingen.

U bent allen weer van harte uitgenodigd voor de lezingen van de vereniging *Vrienden van Schokland*.

Cursussen van de *Vrienden van Schokland* seizoen 2014-2015

Berend-Jan Grotenhuis

In september starten weer de jaarlijkse cursussen die de vereniging Vrienden van Schokland organiseert. Er worden meerdere cursussen georganiseerd in de onderwerpen Geologie. De cursussen bestaan uit acht bijeenkomsten éénmaal in de maand op een zaterdag in Museum Schokland. Een cursus wordt doorgaans afgesloten met een dagexcursie.

De kosten voor een cursus bedragen € 50,-. U bent dan automatisch een jaar lang lid van de vereniging. Als u zich voor een cursus wilt aanmelden, neemt u contact op met de coördinator van de betreffende cursus

Cursusgroep Gesteenteherkenning

Het doel van de cursusgroep gesteenteherkenning is het opbouwen van algemene basiskennis van zwerfstenen. Uitgangspunt hierbij zijn de gesteenten zoals die in Nederland en het grensgebied gevonden kunnen worden. In de bijeenkomsten wordt aandacht besteed aan de gesteentevormende mineralen, het herkennen van de hoofdsoorten van de gesteenten, de indeling naar ontstaanswijze, de naamgeving, etc. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het cursusboek *Gesteenteherkenning* en wordt het determineren van zwerfstenen in theorie en praktisch geleerd. Elke bijeenkomst begint met een korte uitleg en vervolgens kunnen de deelnemers de opgedane kennis toepassen op een selectie van de zwerfstenen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de gedetermineerde collectie gesteenten op de *Stenezolder*.

Ook kan door deelnemers meegenomen materiaal worden behandeld.

Voor deze cursusgroep is enige kennis van gesteenten en algemene geologie gewenst. Ieder seizoen wordt afgesloten met een zoek excursie, waarna de vondsten worden gedetermineerd. Het afgelopen seizoen was de excursie naar de zandwinning in Emmerich, in Duitsland. De bijeenkomsten vinden plaats op zaterdag middag van 14.00 tot 16.30 uur. De cursusgroep is niet aan één seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd. Het aantal deelnemers is maximaal 16 personen.

De data van de 8 bijeenkomsten zijn: 20 september, 11 oktober, 8 november, 6 december 2014, 24 januari, 21 februari, 21 maart en 2 mei 2015. Een excursie is gepland op 25 april 2015.

Cursusleider: dhr. Henk Schriemer, zwerfsteenkundige.

C
U
R
S
U
S
S
E
N

Cursusgroep Gesteentedeterminatie, cursus 1

De deelnemers aan de cursusgroep bestuderen met behulp van de microscoop per herkomstgebied in detail de voorkomende zwerfsteensoorten. Er wordt kennis opgedaan van alle typische kenmerken van de diverse gidsgesteenten. Voor determinatie wordt ook gebruik gemaakt van slijpplaatjes. Voor deze cursusgroep is kennis van gesteenten, gesteenteherkenning en algemene geologie gewenst. De cursus vindt plaats op zaterdagochtend van 11.00 tot 13.00 uur. De cursusgroep is niet aan één seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd. Het aantal deelnemers is maximaal 12 personen. De data van de 8 bijeenkomsten zijn 4 oktober, 1 november, 29 november, 20 december 2014, 10 januari, 7 februari, 7 maart en 4 april 2015. Op dit moment is deze cursus volgeboekt. Cursusleider: dhr. Henk Scheerboom, zwerfsteenkundige.

Cursusgroep Gesteentedeterminatie, cursus 2

De deelnemers aan de cursusgroep bestuderen met behulp van de loupe per herkomstgebied voorkomende zwerfsteensoorten. Er wordt kennis opgedaan van de typische kenmerken van de verschillende gidsgesteenten. Naast het benoemen van de zwerfsteen wordt aan de hand van percentages

van een aantal gesteentevormende mineralen de gesteentesoort bepaald. Voor deze cursusgroep is kennis van gesteenten, gesteenteherkenning en algemene geologie gewenst. Het afgelopen seizoen bestond de excursie uit het zoeken van zwerfstenen in Weerdinge in Drenthe. De cursus vindt plaats op zaterdagmorgen van 10.45 tot 13.30 uur. De cursusgroep is niet aan één seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd. Het aantal deelnemers is maximaal 18 personen. De data van de 8 bijeenkomsten zijn 18 oktober, 22 november, 13 december 2014, 3 januari, 17 januari, 14 februari, 14 maart en 28 maart 2015. Een excursie is gepland op 2 mei 2015. Cursusleider: mevr. Maaïke van Tooren, petroloog.

Cursusgroep Paleontologie (fossielen)

Door de deelnemers aan de cursusgroep wordt kennis opgedaan over paleontologie (fossielen), over overblijfselen van planten en dieren uit het verre verleden, zoals deze ook in de polder kunnen worden gevonden. Het doel is het leren herkennen van verschillende soorten fossielen. Per keer wordt, door een specialist op zijn gebied, uitleg gegeven over een bepaald onderwerp, aangevuld met een praktisch deel. Tijdens de cursus worden ook vragen en zelf meegenomen materiaal van de deelnemers behandeld. Voor deze cursusgroep is enige kennis van fossielen en algemene geologie gewenst. De afsluitende excursie, van het afgelopen seizoen was naar het opgespoten terrein van de Zandmotor bij Monster. De cursus vindt plaats op zaterdagmiddag van 14.00 tot 16.00 uur. De cursusgroep is niet aan één seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd. Het aantal deelnemers is maximaal 20 personen,

*Paleontologie.
Fossielen, hier een
Nautilus schelp.
Dergelijke fossielen
zijn te koop in de
kiosk van Museum
Schokland.
www.boyslabel.com*

*Mineralogie.
Deze geode zit vol met kristallen van de mineralen kwarts en chaledoon.
In de Gesteentetuin kan men een dergelijke bol kopen en door laten zagen door de vrijwilligers van het Flevo-Landschap op de Stenendagen die er regelmatig worden georganiseerd.*

De data van de 8 bijeenkomsten zijn 18 oktober, 22 november, 13 december 2014, 3 januari, 17 januari, 14 februari, 14 maart en 28 maart 2015. Een excursie is gepland op 25 april 2015. Cursusleider: Verschillende docenten, specialist op hun vakgebied.

Cursusgroep Mineralogie

Dit seizoen start een nieuwe cursusgroep mineralogie. Het doel is het opbouwen van algemene basiskennis van mineralen. Behandeld worden o.a. de verschillende eigenschappen van kristallen en de kristalvormen. Ook wordt aandacht besteed aan de gesteentevormende mineralen. Hierbij wordt als cursusboek gebruik gemaakt van de veldgids mineralen van Ole Johnsen en wordt het determineren van mineralen in theorie en praktijk geleerd. Elke bijeenkomst begint met een korte uitleg en vervolgens kunnen de deelnemers de opgedane kennis toepassen bij praktische oefeningen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van duidelijke voorbeeld-mineralen. Ook kan door deelnemers meegenomen materiaal worden behandeld. Voor deze cursusgroep is enige kennis van mineralen en algemene geologie gewenst. De bijeenkomsten vinden plaats op zaterdag morgen van 11.00

tot 13.00 uur. De cursusgroep is niet aan één seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd. Het aantal deelnemers is maximaal 16 personen. De data van de 8 bijeenkomsten zijn 30 augustus, 11 oktober, 25 oktober, 6 december 2014 in combinatie met een excursie, 31 januari, 28 februari, 21 maart en 18 april 2015. Cursusleider: dhr. Berend Jan Grotenhuis, mineralogie deskundige.

Alle cursussen worden gehouden op de *Stenenzolder* van het Museum Schokland.

De kosten bedragen € 35,00 per cursus van acht bijeenkomsten, uitsluitend voor leden van de VvS. Dit is exclusief eventuele kosten voor de excursie en cursusmateriaal. Het lidmaatschap van de vereniging *Vrienden van Schokland* bedraagt € 15,00 per kalenderjaar. Op de bijeenkomsten kan in de pauze koffie of thee worden gekocht. Aanmelden voor een of meerdere cursussen kan telefonisch of per e-mail, onder opgave van adres en telefoonnummer, bij de coördinator cursussen geologie: Berend Jan Grotenhuis, Rapen-oord 14, 3991 XK, Houten, telefoon 030 6372191, e-mail: b.grotenhuis@hetnet.nl

###

Kunst op het afgelegen eiland Urk

Expositie

Henk Kloosterman

Ernst Leyden mag met recht dé schilder van Urk genoemd worden. In 1919 vertrok hij naar het afgelegen kleine eiland met als doel om hier in zijn eigen atelier belangrijk werk te scheppen. In de verlatenheid en afgeslotenheid, wist de ruige, maar hartelijke vissersbevolking hem in al hun soberheid tot een vrijer verbeeldingsleven te wekken. De tijdens zijn leven al beroemde schilder en wereldreiziger maakte er al op betrekkelijk jonge leeftijd zijn meest aansprekende werk. Ook diverse gasten lieten zich hier inspireren. Schilders als Jan Sluyters en Valentijn Uitvanck bezochten diverse malen zijn atelier op Urk. In deze expositie is voor het eerst het Urker werk van Leyden bijeengebracht.

Ernst Leyden op Urk 1919-1921

Een expressionist, zijn gasten en hun werk

Eind van de negentiende eeuw is in de kunstgeschiedenis een periode waarin menig kunstenaar er op uittrok om buiten te schilderen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog waren veel schilders te vinden in schilderachtige plaatsen op het platteland en aan de kusten van Europa. Kunstenaars settelden zich tussen de lokale bevolking en schilderden menig boerenbinnenhuis of visserstafereel. Voorwaarde voor het bezoek waren pittoreske tafereelen, een bereikbare locatie en tot slot een gastvrije herbergier. Afgelegen plaatsen als eilanden en dorpen aan bijna onbegaanbare wegen bleven om deze redenen onbezocht. Het eiland Urk, dat midden in de onstuimige Zuiderzee lag, was zo'n plaats.

Toch is er één schilder geweest die voor langere tijd Urk als domicilie koos. Het jonge talent Ernst Moritz Leyden (1892-1969) liet een atelier

op Urk bouwen en vestigde zich er van 1919 tot 1921. Leyden koos bewust voor een eenzaam bestaan dat af en toe opgefleurd werd door korte bezoeken van bevriende kunstenaars of soms onderbroken werd door

*Ernst Leyden,
Urker Vrouw (onder)
en Urker visser (r).
Zuiderzeemuseum,
Enkhuizen*

buitenlandse reizen. Hij liet vanuit het Gooi zijn atelier overbrengen naar het eiland en woonde daar bijna twee jaar. Gedurende deze tijd bracht menig kunstenaar een bezoek aan het bijzondere atelier en maakte er kunstwerken die te vinden zijn in verschillende Europese musea. Schilders als Jan Sluyters, Valentijn Uytvanck en Willem Arondeus waren graag geziene gasten in het atelier en ook de bejubelde danseres Gertrud Leistikow, bracht een bezoek aan het afgelegen eiland.

De werken die de kunstenaars maakten zijn ontroerend, kleurrijk en vooral expressief. Zij tonen niet alleen een stuk geschiedenis van een eiland, maar geven vooral een beeld van een periode binnen de kunstgeschiedenis die gekenmerkt wordt door het expressionisme.

De kunstwerken zijn vanaf 30 augustus tot 4 januari 2015 te zien in Museum Schokland.

Jan Sluyters, Urker Vissers, Studio 2000. Jan Sluyters was een van de artistieke vrienden die een bezoek bracht aan het atelier van Leyden op Urk.

Bij de tentoonstelling verschijnt een boek van de hand van de samenstellers van de tentoonstelling: Klaas Post en Elisabeth Oost, Ernst Leyden op Urk; 1919-1921, Een expressionist, zijn gasten en hun werk. 88 p. full colour, € 14,95.

Ernst Leyden, Urker Huisje, privécollectie

Het boek is vanaf september verkrijgbaar in de museumwinkel van museum Schokland of te bestellen via: www.urkeruitgaven.nl

Ernst Leyden op Urk; 1919-1921; een expressionist, zijn gasten en hun werk.

Museum Schokland
30 augustus 2014 tot 4 januari 2015
Middelbuurt 3, 8319 AB Schokland,
0527 251396 www.schokland.nl

Links: Ernst Leyden Haven Schepjen, privécollectie

Rechts: Groepsfoto buiten, Leyden liet het atelier per boot naar het eiland Urk vervoeren waar het twee jaar stond, foto privécollectie

Toegangsprijzen:

Volwassen .....€ 6,00
Kind 6 – 12 .....€ 4,00
65+ .....€ 4,00
Museumkaart .....gratis

Klassiek op zondag

Museum Schokland

In het komende seizoen vinden er tussen oktober en april in totaal 13 klassieke muziekuitvoeringen plaats in Museum Schokland. Ze worden gehouden op zondagmiddagen om 16:30 uur. De toegangsprijs bedraagt € 12,00. Voor meer informatie over de muziekuitvoeringen kunt u kijken op www.schokland.nl.

5 oktober 2014

Het Van Amsterdam Duo, viool & accordeon.

Werken van Vivaldi, Sjostakovitsj, Williams en Piazzolla.

19 oktober 2014

Café Haydn, pianoforte trio met sopraan en bas.

Werken van Haydn en diverse traditionals.

2 november 2014

Berdiën Stenberg, dwarsfluit, Rie Tanaka, piano.

Werken van Mozart, Chopin en Rogier van Otterlo.

16 november 2014

Izhar Elias, gitaar en Levan Tskhadadze, klarinet.

Werken van Rossini, Rebay en Giampieri.

30 november 2014

Melisma Quartet, Saxofoon kwartet
Werken van Bartok en Ligeti.

14 december 2014

Petra Somlai, pianoforte.
Werken van J.C. Bach, Mozart en Hummel.

4 januari 2015

Nieuwjaarsconcert.
Apollo Ensemble.

11 januari 2015

Örze Adam altviool & Quirine Scheffers, viool.
Werken van Mozart, Bach en Martinu.

25 januari 2015

Marijke & Matthijs, cello & piano.
Werken van o.a. Piazzolla.

8 februari 2015

Duo Wouters van den Oudenwijer & Groeneveld, klarinet & cello.
Werken van Bach, Stravinsky en Beethoven.

22 februari 2015

Gesto Antico, strijktrio.
Werken van Beethoven.

Erasmus Trio

8 maart 2015

Erasmus Trio, piano, viool en cello.
Werken van Hummel, Pärt en Brahms.

22 maart 2015

Duo Smits & van Regteren Altena,
cello & contrabas.
Werken van o.a. Rossini en Schnittke.

Activiteiten van het Flevo-Landschap

Nathalie Rooze

Het Flevo-Landschap beheert een groot aantal natuurgebieden in Flevoland. Regelmatig worden er rondom Schokland, maar ook in andere delen van Flevoland activiteiten georganiseerd voor het publiek. Op deze manier probeert het Flevo-Landschap het publiek bekend te maken met de grote verscheidenheid aan natuurgebieden die zij in hun beheer heeft.

Voor meer informatie kunt u kijken op www.flevolandschap.nl of bellen met 0320-286130.

September

Wo 3 september 2014, 14.00-16.30 uur

Culturele woensdag in
De Pampushout.

Zo 7 september 2014, 12.00-17.00 uur

Stenen Doe-middag op Schokland

Zo 7 september 2014, 10.00-16.00 uur

Flevo Piraten Route in
De Pampushout.

Wo 10 sept. 2014, 14.00-16.30 uur

Sportief in *De Pampushout.*

Za 13 sept. 2014, 14.00 -17.00 uur

Kruidenworkshop in *Natuurpark Lelystad.*

Za 13 september 2014, 13.00-16.00 uur

Moeraswandeling *Lepelaarplassen.*

Zo 14 september 2014, 10.00-16.00 uur

Flevo Piraten Route in
De Pampushout.

Wo 17 september 2014, 14.00-16.30 uur

Culturele woensdag in
De Pampushout.

Za 20 september 2014, 15.00-17.00 uur

Historische wandeling Schokland.

Zo 21 september 2014, 12.00-17.00 uur

Doe-middag: *Het verborgen verleden van Schokland.*

Zo 21 sept. 2014, 10.00-16.00 uur

Flevo Piraten Route in
De Pampushout.

Wo 24 sept. 2014, 14.00 -16.00 uur

Doe-middag in *Natuurpark Lelystad.*

Wo 24 sept. 2014, 14.00-16.30 uur

Kids op expeditie in *De Pampushout.*

Do 25 sept. 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad*
(te voet).

Vr 26 september 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad*
(excursiewagen).

Za 27 september 2014, 13.00-16.00 uur

Beleef de ultieme weidsheids op de
Natte Graslanden.

Impressie van het bezoekerscentrum in de Gesteentetuin.

Foto: Het Flevo-Landschap

Za 27 en zo 28 september 2014

De Natuur in 29 uur in *Natuurpark Lelystad*.

Zo 28 september 2014, 12.00-17.00 uur

Doe-middag: Vogels kijken in *De Trekvogel*.

Ma 29 sep. 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad* (te voet).

Di 30 september 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad* (te voet).

Oktober

Do 2 oktober 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad* (excursiewagen).

Vr 3 oktober 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad* (te voet).

Za 4 oktober 2014, 18.30-20.30 uur

Burlexcursie in *Natuurpark Lelystad* (te voet).

Zo 5 oktober 2014, 12.00-17.00 uur

Stenen Doe-middag op Schokland.

Za 11 oktober 2014, 13.30-16.30 uur

Kinderfotoworkshop in *Natuurpark Lelystad*.

Za 11 oktober 2014, 13.00-16.00 uur

Moeraswandeling *Lepelaarplassen*.

Za 11 oktober 2014, 15.00-17.00 uur

Paddenstoelen zoeken in het *Schokkerbos*.

Za 11-19 oktober 2014

Week van de geschiedenis in *De Trekvogel*.

Di 14 oktober 2014, 8.00-9.30 uur

Dierenvoeren in *Natuurpark Lelystad*.

Wo 15 oktober 2014, 8.00-9.30 uur

Dierenvoeren in *Natuurpark Lelystad*.

Wo 15 oktober 2014, 15.00-17.00 uur

Paddenstoelenexcursie voor Kids op Schokland.

Do 16 oktober 2014, 8.00-9.30 uur

Dierenvoeren in *Natuurpark Lelystad*.

Za 18 oktober 2014, 13.00-15.00 uur

Herfstferen in *De Pampushout*.

Za 18 oktober 2014, 19.00-21.00 uur

Avondwandeling door het *Wilgenbos*.

Zo 19 oktober 2014, 12.00-17.00 uur

Doe-middag: *Geheimen uit het Schokkerbos*.

Za 25 oktober 2014, 10.00-12.00 uur

Zwamverhalen *Urkerbos*.

Zo 26 oktober 2014, 12.00-16.00 uur

Doe-middag: knutselen/uilenballen pluizen in *De Trekvogel*.

Wo 29 oktober 2014, 14.00-16.00 uur

Doe-middag in *Natuurpark Lelystad*.

November

Za 1 november 2014, 10:00-13.00 uur

Natuurwerkdag in *De Pampushout*.

Zo 2 november 2014, 12.00-16.00 uur

Stenen Doe-middag op Schokland.

Za 8 november 2014, 15.00-16.30 uur

Winterwandeling in *Natuurpark Lelystad*.

Za 8 november 2014, 13.00-15.00 uur

Excursie naar *De Burchtkamp*.

Za 15 november 2014, 13.00-16.00 uur

Moeraswandeling *Lepelaarplassen*.

Za 15 november 2014, 15.00-17.00 uur

Historische wandeling Schokland.

Zo 16 november 2014, 12.00-16.00 uur

Doe-middag: *Het verborgen verleden van Schokland*.

Za 22 november 2014, 15.00-16.30 uur

Winterwandeling in *Natuurpark Lelystad*.

Wo 26 nov. 2014, 14.00-16.00 uur

Doe-middag in *Natuurpark Lelystad*.

Zo 30 november 2014, 12.00-16.00 uur

Doe-middag fotografie in *De Trekvogel*.

Bezoekerscentra

Natuurpark Lelystad, Vlotgrasweg 11, 8219 PP Lelystad

De Trekvogel, Oostvaardersdiep 16, 1309 AA Almere

De Gesteentetuin, Keileemweg 1, 8319 AC Schokland

Actuele informatie over alle excursies en activiteiten van *Het Flevo-*

Landschap vindt u op:

www.flevolandschap.nl

Het Genootschap Flevo

Marika Gauthier

**‘Het Genootschap Flevo stelt zich ten doel het steunen en het wekken van belangstelling voor den arbeid van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders.’
(Artikel 1 van de eerste statuten in 1938)**

*Marika Gauthier is
Vice-Voorzitter van
het Genootschap
Flevo.*

Op 24 juni 1939 organiseerde *Genootschap Flevo* zijn eerste excursie. Doel was de Wieringermeer. Er waren dertig deelnemers, die ieder f 2,60 betaalden. ‘De stemming onder de deelnemers was voortreffelijk, de excursie mocht in alle opzichten geslaagd worden genoemd’ zo heette het in het tweede jaarverslag van het *Genootschap*. Op 14 december 1939 organiseerde *Genootschap Flevo* in het bureau van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek zijn eerste lezing. Spreker was ir. G. Schilthuys, een medewerker van Zuiderzeewerken (ZZW).

Er volgden in de afgelopen 75 jaar nog vele excursies en lezingen maar met nog steeds dezelfde opdracht: het moet zo veel mogelijk aansluiten bij wat kenmerkend en actueel is in het gebied. De onderwerpen kunnen dan ook vanuit diverse invalshoeken worden gekozen maar belangrijk is wel dat het een brede doelgroep aanspreekt.

*Foto: Aanzicht van een
deel van de historische
kern van Urk vanuit
het zuiden.*

Zo ook de volgende gezamenlijke busexcursie met de *Vrienden van Schokland* naar Urk op 4 september 2014. Een boeiende excursie waarin zowel de economie als de historie van Urk de aandacht krijgt. Voor uitgebreide informatie en mogelijkheden tot aanmelding zie de site van de *Vrienden van Schokland*, www.vvs-schokland.nl of de site van het *Genootschap Flevo*: www.genootschapflevo.nl

Ook attentiewaarde hebben de volgende lezing en excursie in het najaar van 2014.

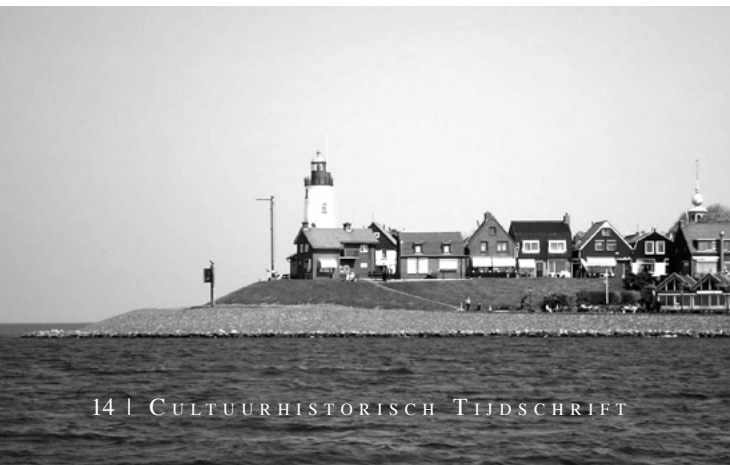
Op 23 september 2014 om 15.00 uur vindt de 8e *Cornelis Lely* Lezing plaats in het provinciehuis, Visarenddreef 1 te Lelystad. De titel van de lezing is ‘Op weg naar een participatiesamenleving: mogelijkheden en dilemma’s’ door prof. dr. Kim Putters, directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau. Voor meer informatie over aanmelden enz. kijk op www.cornelislelylezing.nl

In november 2014 vindt er een symposium plaats over natuurontwikkeling in Flevoland.

Wij hopen u op een van deze bijeenkomsten te mogen ontmoeten.

Genootschap Flevo
Vicevoorzitter Marika Gauthier

###

Busexcursie met museum- en bedrijfsbezoek Urk

Donderdag 4 september 2014

Tijd: 12:45-18:00 uur

Opstapplaatsen:

12:45 uur: Nieuw Land Erfgoedcentrum
Oostvaardersdijk 01-13,
8242 PA LELYSTAD

13:15 uur: Poldertoren,
De Deel 25a,
8302 EK EMMELOORD

Urk, het voormalige eiland, eigenlijk een keilembult in de Zuiderzee, werd in 966 voor het eerst in een oorkonde genoemd. Voor de vaarroutes op die zee was Urk eeuwenlang een belangrijk baken. Bebouwing op de plek die nu deel uitmaakt van de historische kern is terug te vinden op een kaart uit de 17de eeuw. Deze kern kenmerkt zich door schilderachtig hellende steegjes, beschutte karakteristieke pleintjes, visserswoningen en een markante vuurtoren.

Op 3 oktober 1939 werd de dijk van Urk naar Lemmer gesloten en

was Urk eiland af. Toen in 1941 de Noordoostpolder droogviel, werd Urk een deel van het vasteland. Niet alleen de verbindingen over water, maar ook die over land werden sindsdien voor de (voormalige) eilandgemeenschap van groot belang.

De Urkers, die al in de 18de eeuw op de Noordzee visten, legden zich vooral na de Tweede Wereldoorlog met veel succes op die Noordzeevisserij toe. De visafslag is inmiddels de grootste van West-Europa.

Daaromheen bevindt zich een enorme visverwerkende industrie met onder meer fileerbedrijven, exporteurs en vervoersbedrijven.

*Impressie van
Urk. Foto: Hans
Hollestelle*

Een van de visverwerkende bedrijven is Neerlandia Urk BV. Het bedrijf bestaat sinds 1972. De kernproducten zijn rond- en platvis, schaal- en schelpdieren. Per week wordt 250-300 ton grondstoffen verwerkt. 95% van de productie wordt geëxporteerd naar onder andere Groot-Brittannië, Italië, Zwitserland, Zweden, Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten. De combinatie van een veelbewogen

geschiedenis en sterke economische dynamiek maakt Urk uniek en boeiend. *Genootschap Flevo* organiseert in samenwerking met de *Vrienden van Schokland* een excursie naar Urk, waarin beide elementen, historie en economie, aandacht krijgen. De excursie wordt mogelijk gemaakt door de gastvrijheid van het Urker gemeentebestuur en van de directie van Neerlandia Urk BV.

PROGRAMMA

Programma busexcursie Urk op donderdag 4 september 2014

- 12.45 uur Vertrek van de bus vanaf Nieuw Land Erfgoedcentrum in Lelystad (verzamelen bij het standbeeld van Cornelis Lely).
- 13.15 uur Vertrek van de bus vanaf de Poldertoren in Emmeloord.
- 13.45 uur Ontvangst met koffie en thee in museum 'Het Oude Raadhuis', Wijk 2-2, 8321 EP URK
- 14.00 uur Begroeting door Andries Greiner, voorzitter van *Genootschap Flevo*.
- 14.05 uur Welkomstwoord door Pieter van Maaren, burgemeester van Urk.
- 14.20 uur 'Urk in historisch perspectief', inleiding door Rien Bogerd, gemeentesecretaris van Urk.
- 14.45 uur Bezichtiging van museum 'Het Oude Raadhuis' op eigen gelegenheid.
- 15.15 uur Korte wandeling naar en bezoek aan het 'Kerkje aan de Zee' o.l.v. Henk Kapitein.
- 15.45 uur Vertrek vanaf de kerk per bus naar Neerlandia Urk BV, Amsteldiep 2, 8321 WH URK
- 16.00 uur Ontvangst en bedrijfspresentatie door Albert Romkes, directeur van Neerlandia Urk BV.
- 16.55 uur Slotwoord door Andries Greiner.
- 17.00 uur Vertrek van de bus naar Emmeloord en Lelystad.
- 17.30 uur Aankomst bij de Poldertoren in Emmeloord.
- 18.00 uur Aankomst bij Nieuw Land Erfgoedcentrum in Lelystad.

Aanmelding

Aanmelding vóór 28 augustus a.s. bij André Geurts, secretaris van *Genootschap Flevo*, per e-mail (a.geurts78@chello.nl) of per briefkaart (Schoutstraat 62, 1315 EX ALMERE).

Vermeld naast uw naam ook uw adres, e-mailadres, telefoonnummer en eventueel de organisatie of het bedrijf waaraan u verbonden bent. Vergeet niet op te geven of u in Lelystad of in Emmeloord in de bus stapt.

Tegelijk met de aanmelding dient de deelnemersbijdrage te worden voldaan. Leden van *Genootschap Flevo* en van de *Vrienden van Schokland* wordt verzocht € 15,00 overmaken op IBAN-nummer NL53INGB0000349818 t.n.v. *Genootschap Flevo*.

Introducés zijn ook van harte welkom bij de excursie. Zij dienen echter een bijdrage van € 25,00 te betalen op bovengenoemd IBAN-nummer. Vermeld s.v.p. bij iedere betaling de naam van de excursiedeelnemer(s).

Collectie gesteenten van J.G. Zandstra opgenomen in de collecties van Museum Schokland

Berend-Jan Grotenhuis

De op 16 december 2012 overleden heer J.G. Zandstra heeft bij leven zijn belangrijke collectie zwerfstenen en monsters van noordelijke gesteenten geschonken aan Museum Schokland.

De heer J.A. de Jong uit Drachten heeft gezorgd dat alle stenen, tientallen kistjes, naar het museum werden vervoerd. De heer P.J. Ashouwer heeft de stenen allemaal gefotografeerd en mevrouw H. de Jong-Leferink heeft alle gegevens ingevoerd in een digitale data-base.

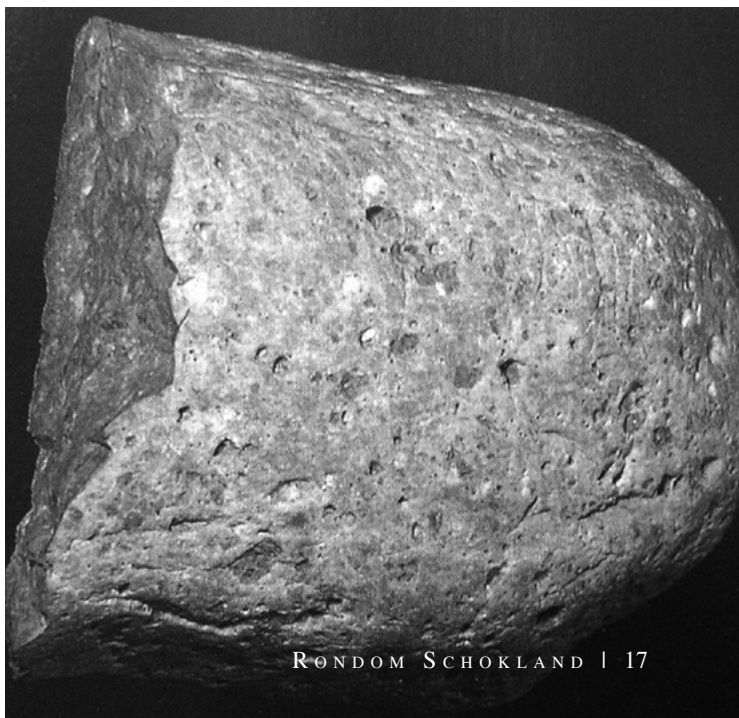
De heer Zandstra heeft veel voor de Nederlandse zwerfsteenkunde betekend, mede door de publicatie van zijn boeken. Door de schenking van zijn collectie aan Museum Schokland heeft hij de kennisoverdracht bestendigd. Immers we kunnen in de cursussen van zijn duidelijke voorbeelden gebruik maken. Bij gebruik van zijn boeken en stenen zullen we hem steeds dankbaar blijven gedenken.

Hieronder volgt een inleiding over de *Porfieren en Porfiriëten van Dalarna* uit “Noordelijke Kristallijne Gidsgesteenten”, door J.G. Zandstra, uitgegeven door E.J. Brill te Leiden in 1988. Dit boek bevat een beschrijving van ruim twee honderd gesteente typen, zwerfstenen, uit Fennoscandiavië.

De bijgaande foto van een *Bredvadporfier* komt uit “Platenatlas van noordelijke kristallijne gids-

gesteenten”, door J.G. Zandstra, uitgegeven door *Backhuys Publishers* te Leiden in 1999. Dit boek bevat 272 foto's in kleur met toelichting van gesteente typen van Fennoscandiavië.

*Bredvadporfier.
Bron: Platenatlas
van noordelijke
kristallijne gids-
gesteenten.*

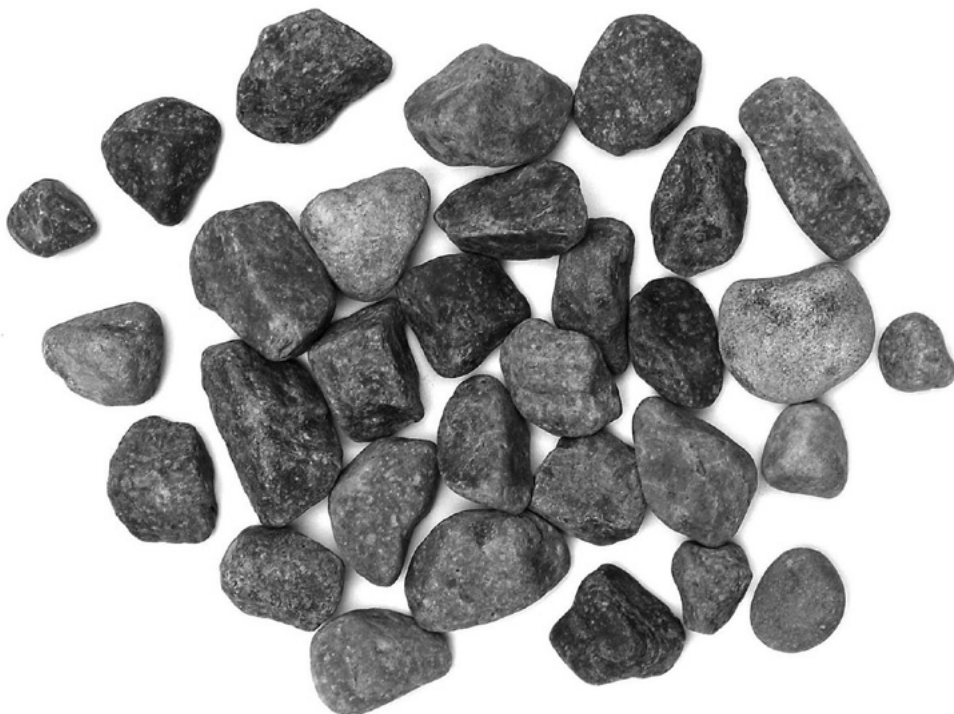
Porfieren en Porfiriten van Dalarna in Midden Zweden

Evenals de granieten dateren de porfieren en porfiriten uit het Subjotium. De ouderdom wordt op 1600 à 1700 miljoen jaar geschat. De Dalazandsteen uit het Jotium ligt er op veel plaatsen, 6000 km², overheen. Volgens Hjelmqvist (1966, 1982) is verder circa 5000 km² niet door deze zandsteen bedekt; daar ligt porfier

Älvdalporfieren.

Bron: www.swefinsten.se

de tand des tijds aangetaste typen bij, die overigens juist bij enige verwerking en bleking opvallen door bepaalde eigenschappen van de grondmassa en de eerstelingen. In het land van herkomst worden de fraaiste variëteiten reeds gedurende enkele eeuwen door de siersteenindustrie gebruikt; in het bijzonder siervoorwerpen, zoals urnen, vazen en bokalen werden en worden nog steeds van Dalarnaporfier, vooral

aan de oppervlakte of onder een dek van afzettingen uit de pleistocene ijstijden. Vooral het midden van Dalarna is rijk aan porfier in situ; dit hoofdvorkomen laat zich naar het noorden tot in Härjedalen vervolgen. De dikte van het porfiergesteente zou vele honderden meters bedragen. Zwerfstenen van Dalarnaporfier zijn de hoge ouderdom meestal niet aan te zien. Er is een groot aantal weinig door

van de zogenoemde Älvdalporfieren, gemaakt. Het aantal variëteiten van Dalarnaporfier is groot; Hjelmqvist (1982) geeft een korte beschrijving van 192 vormen, die in theorie als zwerfsteen zouden kunnen worden aangetroffen. We dienen echter te bedenken, dat de voorkomens in Dalarna van de meeste van deze variëteiten zeer klein zijn en dat vele nauw bij elkaar aansluiten.

Het naar herkomst nauwkeurig op naam brengen van alle zwerfstenen van Dalarnaporfier is een onbegonnen zaak. Enige typen, we noemen Heden-, Bredvad- en Kallbergetporfier, zijn echter goed te herkennen, terwijl een aantal andere vormen soms als vertegenwoordigers van bepaalde gesteentegroepen zijn te herleiden, zoals de porfieren van Älvdalen; met de porfieren van Sarna en Idre is dat veel moeilijker en voor vele andere is het onmogelijk (zie foto Bredvadporfier).

Dalarnaporfieren zijn rood, bruin, lila, grijs of zwart, soms ook zeer lichtgetint. Vaak is de grondmassa monotoon rood; in andere gevallen zorgen strepen of banden met een afwijkende tint voor meer kleurvariatie. Eerstelingen van veldspaat zijn altijd aanwezig; de rode van kaliveldspaat zijn meestal in de meerderheid, maar er zijn ook variëteiten, waarin grijswitte of grijsgroene plagioklaas overheerst. De lengte van de eerstelingen wisselt binnen zekere grenzen; typen met, zeer veel, cm grote veldspaten, o.a. oxåsenporfier, zijn niet bepaald zeldzaam, maar in de meeste variëteiten zijn de veldspaten kleiner, vaak 1-2, 2-4, soms 2-6 mm. Kwarts komt in de eerstelingengeneratie van het merendeel der Dalarnaporfieren niet voor; de aanwezigheid in bepaalde typen en groepen, zoals in Kallbergetporfier en in Sarna- en Idreporfieren is daardoor een belangrijk kenmerk. In de regel zijn ook eerstelingen van biotiet, chloriet, hoornblende en erts, of van enkele van deze mineralen, niet zeldzaam; de genoemde donkere mineralen en ook nog accessoria als apatiet en titaniet verenigen zich gewoonlijk tot 0,5 a 3 mm grote aggregaten, lenzen of snoeren. Ook zijn er variëteiten, waarin idiomorfe donkere mineralen verspreid voorkomen. Het percentage

der eerstelingen, veldspaat, kwarts en donkere mineralen, loopt in de verschillende gesteentetypen sterk uiteen; naast porfieren met 30-70 zijn typen met 5-10 vol. % eerstelingen bekend. De veldspateerstelingen zijn voor een deel idiomorf, rechthoekig; soms komen ook afgeronde kristallen of splinters voor, die er schijnbaar rhombisch uit kunnen zien. In verweerde zwerfstenen steken de veldspaten vaak donkerder, rood, bruin, lila, af tegen de gebleekte grondmassa en aan de buitenkant zijn niet zelden alleen de putjes te zien, waarin de kristallen hebben gezeten; in andere gevallen steken kleine veldspaatmegakristen wit af tegen een rode matrix. Bij verwerking wordt ook beter zichtbaar, dat de kaliveldspaten in de regel een lichter getinte kern van plagioklaas bevatten en dat de zelfstandige plagioklaaskristallen soms een smalle zoom van kaliveldspaat bezitten; zo'n smal donker randje van kaliveldspaat komt echter nooit voor om de plagioklazen in de Dalarnaporfieren, die kwartseerstelingen bevatten. De kwartseerstelingen zelf vertonen wel vaak een omranding.

De grondmassa is door de bank genomen zo fijn, dat het ongewapende oog geen mineralen onderscheidt; vooral de donkere porfieren worden als dicht ervaren. Met een loep laten zich daarnaast ook korrelige gesteenten met een fijngranitische of fijngranofierische opbouw herkennen. Er zijn ook legio fluïdale, strepige typen, waarin slieren vaag zichtbaar of zeer opvallend zijn. De mooiste zijn de meergenoemde porfieren van Älvdalen.

###

Van der Heideprijs 2014 uitgereikt

Harrie Scholtmeijer

In het voorjaarsnummer van Rondom Schokland heb ik u al op de hoogte gebracht van de Van der Heideprijs. Bij het jubileum van de vereniging Vrienden van Schokland in 2011 is deze prijs door het bestuur ingesteld om de belangstelling voor de geologische, archeologische en sociale geschiedenis van ons gebied onder de jeugd te stimuleren. Het lag voor de hand om deze prijs te noemen naar Gerrit Daniël van der Heide (1915-2006). Niet alleen als een hommage aan de oprichter van onze vereniging, maar ook omdat Van der Heide de educatie van de jonge generatie als voornaamste taak zag van de geschiedbeoefening in het Zuiderzeegebied.

Een nieuw initiatief, met nog weinig naamsbekendheid, heeft vaak een moeizame start – de *Van der Heideprijs* is daar geen uitzondering op. We hebben drie middelbare scholen in Emmeloord met een vmbo-t-, havo- en/of vwo-afdeling aangeschreven, en alleen van het *Zuyderzee College* kwam een reactie. Wonderlijk, als je bedenkt dat de prijsuitreiking de school geen extra werk oplevert (de jurering wordt door de *Vrienden van Schokland* gedaan), maar wel gratis publiciteit: in de *Stentor*, de *Flevopost* en in *De Noordoostpolder* heeft u erover kunnen lezen.

Dankzij de onvermoeibare inzet van Louise van Meeteren van het *Zuyderzee College* kregen we een pdf-bestand met het werkstuk van Jelle Reijman. Dat was wel het enige werkstuk. De jury, bestaande uit Berend-Jan Grotenhuis, Hans Hollestelle en ondergetekende, stond even voor een dilemma: kun je wel een prijs uitreiken wanneer er geen competitie is geweest? Maar unaniem vonden we dat de jongeman

die wel meegedongen had niet het slachtoffer mocht zijn van het feit dat anderen het erbij hadden laten zitten, en dat we het werkstuk moesten beoordelen op zijn eigen, inherente kwaliteiten. En al even unaniem waren we van oordeel dat dit werkstuk de *Van der Heideprijs* ten volle waard was. Een originele invalshoek, een prima uitwerking (interviews) en een verrassende conclusie (de middenstand die met beloften naar Blokzijl was gelokt, liet men even snel weer vallen; een enkeling waagde de overstap naar het nieuwe land). Enfin, het hele verhaal kunt u in dit nummer lezen. Een interessante bijdrage aan de zo interessante studie van de veranderende verhoudingen tussen het oude en het nieuwe land, Op woensdag 18 juni waren we de gast van het *Zuyderzee College*, waar we in aanwezigheid van de pers en de ouders van de winnaar aan Jelle Reijman de prijs konden overhandigen: de fraaie oorkonde, een ontwerp van Hans Hollestelle, en natuurlijk ook het geldbedrag van 200 euro...

De invloed van de komst van de Noordoostpolder op de middenstand van Blokzijl

Jelle Reijman

Jelle Reijman (1996) schreef dit schoolwerkstuk voor het vak Geschiedenis op het Zuyderzee College. Hij ontving hiervoor de Gerrit Daniël van der Heideprijs 2014 van de Vrienden van Schokland.

Blokzijl is een kleine plaats in Overijssel. In de jaren dertig van de vorige eeuw werd besloten dat er een polder zou komen in het IJsselmeer voor de kust van Blokzijl. In Blokzijl komt de polder vaak ter sprake. Is het eigenlijk wel goed voor Blokzijl dat die polder er is gekomen? In Blokzijl gaat het verhaal dat de overheid zou hebben beloofd dat men extra veel klandizie zouden krijgen in de middenstand. Dit om het verlies van de haven te compenseren. Het gaat hier om de plaatsen Vollenhove, Blokzijl, Blankenham, Kuinre en Lemmer die gelegen zijn aan de oude Zuiderzeedijk aan de rand van de Noordoostpolder. Is deze belofte van de overheid uiteindelijk wel waargemaakt? Of is de polder wat dit betreft zelfvoorzienend geworden?

Volgens verschillende verhalen ging de bevolking van de polder voor inkopen naar nieuwe winkels in de polder en liet de middenstand van het oude land links liggen. Het oude land was nergens meer voor nodig. Dit is in ieder geval het verhaal dat gaat, maar is dit waar? Zijn de dingen die gesuggereerd worden louter roddels, of zijn ze op feiten gebaseerd? In dit profielwerkstuk wordt onderzocht wat nu die bewuste invloed van de Noordoostpolder op de middenstand van Blokzijl was. De hoofdvraag, de vraag die een leidraat zal zijn in dit onderzoek, luidt dan ook:

Wat was de invloed van de komst van de Noordoostpolder op de middenstand in Blokzijl?

Door middel van belichten van vier invalshoeken zal er een zo helder mogelijke conclusie aan dit vraagstuk worden verbonden.

Methodiek

Eerst zal er worden ingezoomd op de Noordoostpolder. Wat is het idee achter de Noordoostpolder? Dit om een goed beeld te kunnen vormen van wat we verderop in het onderzoek nader zullen bespreken, namelijk de invloed van de komst van die betreffende polder. In een verder stadium wordt aan de hand van cijfers van het gemeentearchief en krantenartikelen geprobeerd achter feiten te komen die duidelijkheid gaan geven over de ontwikkeling van de middenstand van Blokzijl tussen 1935 en 1960.

*Op 18 juni 2014
kreeg Jelle
Reijman op het
Zuyderzee College
in Emmeloord de
Gerrit Daniël van
der Heideprijs
2014 uitgereikt
uit handen van
Harrie Scholtmeijer,
voorzitter van
de Vrienden van
Schokland.*

Het gaat hier om het archief van de Gemeente Blokzijl, die is opgeheven in 1972¹ en nu uitmaakt van de Gemeente Steenwijkerland. Zo wordt aan de hand van cijfers en artikelen een chronologisch overzicht gemaakt van welke fases de middenstand heeft doorgemaakt vanaf het begin van de aanleg van de polder tot de tijd dat de polder al ‘gewoon’ was geworden en men amper nog beter wist dan dat er een polder was.

Vervolgens worden door middel van interviewtechnieken verschillende mensen ondervraagd. Hierbij worden mensen geïnterviewd die zelf in de middenstand actief zijn of actief zijn geweest of waarvan de ouders dat waren. Aan deze mensen wordt onder andere gevraagd hoe zij de positie van de middenstand zowel voor als na de komst van de Noordoostpolder ervaren.

In de conclusie worden deze vier delen weer samengevoegd. Hierbij wordt gekeken hoe de invloed van de komst van de polder op de middenstand

1 http://www.steenwijkerland.nl/gemeentearchief/Historie/Voormalige_gemeentes_en_hun_kernen

was in Blokzijl ten opzichte van de feitelijke cijfers en krantenartikelen. Wanneer hier verschillen naar voren komen, wat niet in het verwachtingspatroon ligt, zullen we deze in de conclusie analyseren.

Verwachting

Ik verwacht dat de komst van de Noordoostpolder een negatieve invloed heeft gehad op de middenstand in Blokzijl. Ik heb deze verwachting omdat ik nu zie dat mensen uit Blokzijl meer middenstand in de polder bezoeken dan in Blokzijl zelf, laat staan de polderbewoners die alles uit de polder lijken te halen. Toen de polder nog in zeer grote mate onbewoond was, had men daar nog geen winkels. Ik verwacht dan ook een opleving van de middenstand van Blokzijl in de periode 1940-1955. In deze tijd is de polder namelijk volgelopen met arbeiders, waar er nog geen winkels waren in dit gebied in die tijd.

Het idee achter de Noordoostpolder

Dit zoek ik op om een duidelijk beeld te krijgen van waarom de Zuiderzeeprojecten werden begonnen, wie

er verantwoordelijk waren voor deze projecten en hoe de aanleg en inrichting in zijn werk ging om uiteindelijk goed te weten wat het idee achter de Noordoostpolder was.

Voorafgaande aan de plannen

Als we zo'n 1.500 jaar terug kijken, was er op de plaats van het tegenwoordige IJsselmeer een gewoon meer. Later kwam dit door stormen in verbinding te staan met de Noordzee. Toen ontstond de Zuiderzee, die schepen de gelegenheid bood om door deze binnenzee de Hanzesteden zoals Kampen en Zwolle aan te doen met schepen met handelswaar. Echter zorgde de Zuiderzee ook voor veel narigheid, namelijk als gevolg van hevige overstromingen.

De Zuiderzeevereniging

Deze hevige overstromingen waren de belangrijkste redenen tot de oprichting van de Zuiderzeevereniging in januari 1886 door de heren A. Buma en Mr. P. J. G. van Diggelen. De Zuiderzeevereniging had als doel onderzoeken in te stellen naar de mogelijkheden van drooglegging en inpoldering van de Zuiderzee of een deel hiervan. In september 1886 kwam de jonge ingenieur Cornelis Lely te werken bij de Zuiderzeevereniging. Hij zou een grote invloed hebben op de ontwikkeling van de plannen.

Plannen tot uitvoering brengen

Ingenieur Lely schreef acht nota's met daarin een overzichtelijk geheel van de mogelijkheden tot inpoldering van de Zuiderzee. Zelf gaf Lely de voorkeur aan een afsluitdijk, wat voor velen tot dan toe voor onmogelijk werd gehouden. Waarom Lely voor de afsluitdijk koos, is merkwaardig genoeg niet te achterhalen. Wel is het zo dat dit in vele literaire stukken wordt bevestigd. Eind negentiende

eeuw begreep Lely, inmiddels zetelend in de tweede kamer, dat het nog geen tijd was om daadwerkelijke ontwerpen in te leveren voor inpoldering van de Zuiderzee. Er waren al vele plannen, maar deze werden al jaren van tafel geveegd. Men was er nog niet aan toe dit soort drastische veranderingen door te voeren. Wel stelde hij met zijn bevoegdheden als minister van waterstaat een commissie in om de plannen die door de Zuiderzeevereniging waren ingeleverd bij de regering verder te onderzoeken. Hij gaf dus opdracht om zijn eigen plannen te onderzoeken. In 1894 was de commissie uiteindelijk voorstander van de plannen, maar er zouden nog vele discussies volgen. Defensie hield bijvoorbeeld altijd al plannen voor een afsluitdijk tegen, omdat de vijand anders snel op zou kunnen rukken².

Het uiteindelijke besluit

De zeer grote overstromingen in 1916 bewezen uiteindelijk de noodzaak van de waterwerken. Daarnaast bemerkte men in 1918 dat Nederland wat betreft graan afhankelijk was van de Verenigde Staten en dat er meer landbouwgebieden nodig waren om zelfvoorzienend te worden. De noodzaak om zelfvoorzienend te worden voor Nederland was duidelijk tijdens de eerste wereldoorlog toen de moedernegotie³ tijdelijk was beëindigd. Door oorlog lag Polen in puin en kon daarom aan Nederland geen graan leveren. 13 juni 1918 werd er uiteindelijk ingestemd met plannen voor gedeeltelijke inpoldering van de Zuiderzee. In 1919 installeerde de toenmalige minister van Waterstaat een Zuiderzeeraad, die als taak had de overheid te adviseren bij uitvoering van de Zuiderzeeprojecten. Lely

2 Veerkracht en Volharding, H. van der Wal

3 Moedernegotie: Nederlandse handel met Oostzeelanden in vooral graan.

DE AANLEG VAN DE NOORD-OOST POLDER

De werkzaamheden aan de inpoldering van de Noord-Oost polder bij Lemmer. Een overzicht van de aanleg van de kalfsemdam, voor de funderingsput met aansluitend opslagterrein, vanuit zee gezien. Op de achtergrond de toren van Lemmer.

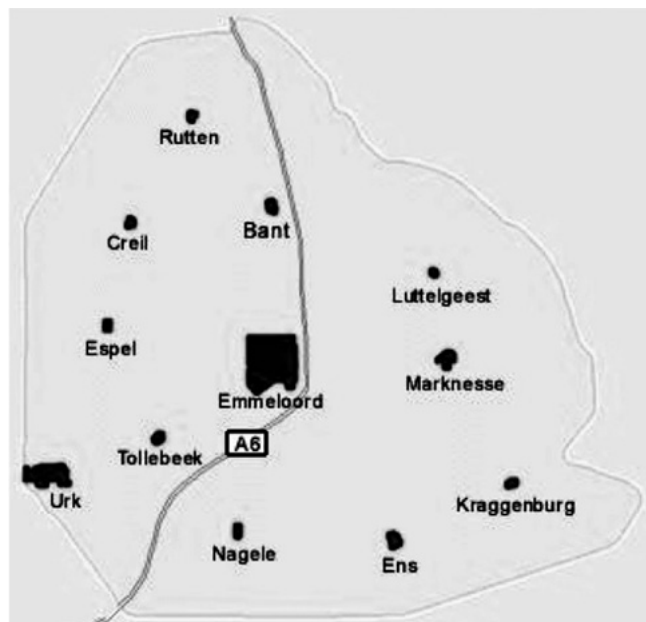
Fotoartikel over de aanleg van de polder

werd benoemd tot voorzitter van deze commissie omdat hij veel kennis had van zaken betreffende deze projecten.

Afbeelding: kaart van de indeling van de polder

Het besluit

In 1932 werd de Afsluitdijk aangelegd om de grote stormen te bedwingen en de overstromingen tegen te gaan. In 1936 werd vervolgens door het parlement de opdracht gegeven voor

het aanleggen van de Noordoostpolder met als belangrijkste reden het verkrijgen van meer landbouwgrond om zowel in crisisjaren als in tijden van oorlog zelfvoorzienend te kunnen zijn. In datzelfde jaar startten de werkzaamheden. Die bestonden uit het aanleggen van dijken, de bouw van gemalen en sluizen, de droogmaking en het aanleggen van afwateringskanalen. In september 1940 werd het laatste gat in de dijk gedicht, maar vanwege vertraging door de oorlog viel de polder pas droog in september 1942 in plaats van 1941.

De inrichting

‘De Directie van de Wieringermeer’ (hierna ‘De Directie’) was verantwoordelijk voor het indelen van de polder. Deze taak hadden zij namelijk met een goed resultaat vervuld bij de aanleg van de Wieringermeerpolder. Zij wisten als geen ander waar de valkuilen zaten bij inrichting van ‘het nieuwe land’. Om die werden zij aangesteld om dit ook te doen bij de inrichting van de Noordoostpolder. De boerderijen en de huizen werden verdeeld door De Directie en de selectie van de kolonisten zou door hen worden gedaan. Al in de dertiger jaren werd er gestart met plannen de inrichting van de Noordoostpolder.

Er werd een netwerk aangelegd van hoofdwegen en kanalen en vervolgens kleinere landwegen en tochten. Daartussen werden kavels aangelegd van 24 bunder⁴ voor de boerderijen. Er werd rekening gehouden met 50.000 inwoners, verspreid over boeren, landarbeiders en middenstanders. Om dit goed te verdelen besloot De Directie tot het stichten van tien dorpen rondom de centraal gelegen hoofdstad

4 Één bunder staat voor één hectare, maar een bunder is een term van het platteland.

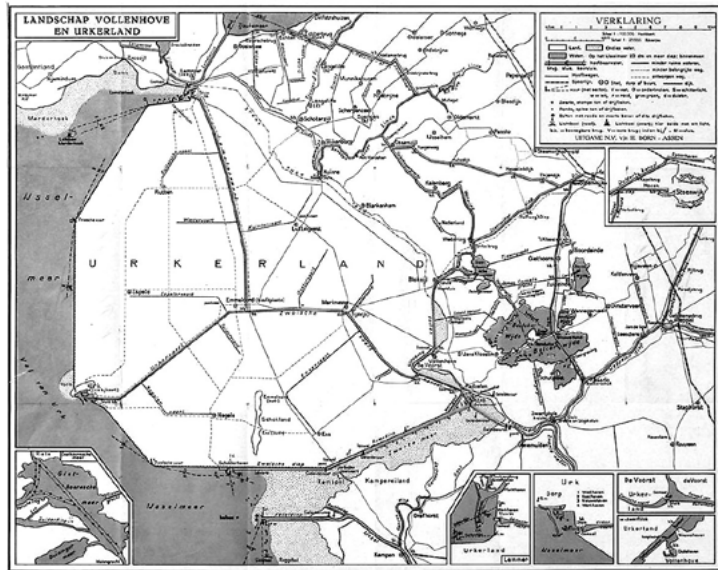
Emmeloord. Emmeloord werd in het midden gelegd met daaromheen tien dorpen, elk niet meer dan acht kilometer bij Emmeloord vandaan en met niet meer dan tien kilometer tussen ieder dorp. Op deze pagina kunt u een afbeelding vinden van de geplande Noordoostpolder.

Het oude land

Er moest bij de indeling van de Noordoostpolder ook rekening worden gehouden met het oude land, de Zuiderzeedorpen en -steden die na de inpoldering niet meer aan het water zouden liggen. Er werd bijvoorbeeld met wegenplanning rekening gehouden met het aansluiten van de polderwegen aan wegen op het oude land.

De selectie

Niet iedereen mocht zich vestigen op het nieuwe land. Door de overheid werd gestreefd naar een harmonieuze samenleving. Er werden dan ook hoge eisen gesteld aan de nieuwkomers. Men werd ook verzocht om deel te nemen aan een gemeenschap door middel van bijvoorbeeld het verenigingsleven. De eisen waren verder dat men moest kunnen lezen en schrijven, vakbekwaam moest zijn, zich sociaal betrokken voelen en een hygiënisch huishouden voeren. Men kon zich in heel Nederland aanmelden voor een eventuele plek in het nieuwe land. Wanneer *De Directie* iemand voldoende geschikt vond voor een boerderij, kreeg diegene er één aangewezen waar hij zich met zijn gezin mocht vestigen. Er waren sinds 1941 al pioniers aanwezig die sloten en kanalen groeven, wegen aanlegden, drainagesystemen onder de akkers aanlegden en andere werkzaamheden deden ter bevordering van een succesvolle polder. De pioniers maakten meer kans op een boerderij dan de andere burgers uit Nederland

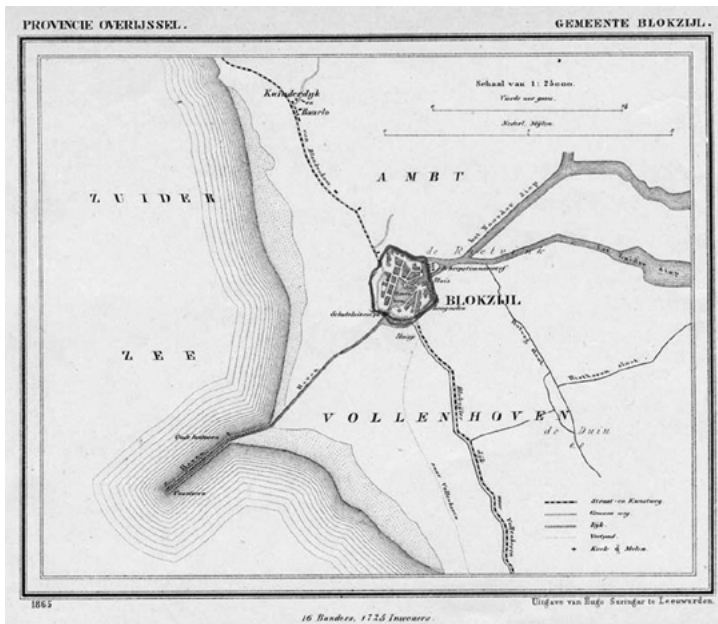

omdat de pioniers hadden meegewerkt aan de opbouw van de polder.

Kaart van de geplande Noordoostpolder hier nog 'Urkerland' genaamd.

Op een gegeven moment kwamen er ook gezinnen uit Zeeland die door overstromingen uit de oorlog en de watersnoodramp van 1953 voorrang kregen op een boerderij.

Kaart van de strategische ligging van Blokzijl

De ontwikkeling van de middenstand in Blokzyl tussen 1935 en 1960

Dit tijdsbestek heb ik gekozen omdat ik verwacht hier meeste veranderingen te vinden. De aanleg van de Noordoostpolder begon in 1936 en in de jaren zestig was de polder voor al twintig jaar een feit en om die reden verwacht ik in die jaren geen merkwaardigheden meer.

Iedere straat in Blokzyl werd gevuld met winkelwoningen

De noodzaak

Blokzyl verkeerde in de dertiger jaren in crisis, zoals de rest van Nederland. Veel mensen verloren hun baan en bedrijven gingen failliet. Er was al sinds eind jaren 20 sprake van ontwerpen voor een polder voor de kust van Blokzyl en dit stadje juichte deze ideeën toe. Blokzyl kende zelf geen vissersvloot en moest de inkomsten dus halen uit handel en deed dit al sinds jaar en dag. Dit ging zo omdat dit stadje door zijn positie veel verdiende aan de tol die schippers betaalden om vanuit de wateren achter Blokzyl de Zuiderzee op wilden varen. De schippers kozen Blokzyl ook als thuishaven omdat dit plaatsje erg veilig was doordat het omsloten was door wallen, waar bijvoorbeeld Vollenhove een hele open plaats was, zonder wal en zonder compacte bebouwing.

De acties

In februari 1935 schrijft het *Nieuwsblad van Friesland* dat er acties worden ondernomen om de inpoldering van het IJsselmeer te stimuleren. Burgermeesters en wethouders bundelden hun krachten om hun dringende verzoeken tot inpoldering te benadrukken, want alle plaatsen aan de kust tussen Lemmer en Vollenhove verkeerden in crisis. De reden hiervan was de grote recessie in de Verenigde Staten die ook in Nederland duidelijk te merken was. De burgemeester van Blokzyl vermeldde aan de krant het volgende; ‘Het schiet niet op, de belangen die voor de gemeente op het spel staan zijn vitaal.’⁵

Diezelfde week schreef *De Telegraaf* dat er een comité werd opgericht om inpoldering te stimuleren. Wanneer er geen inpoldering zou komen, zouden vele winkels langs het IJsselmeer ten onder gaan. De middenstand zou alleen nog te redden zijn wanneer er een inpoldering zou komen. Een verklaring hiervoor is dat de overheid de middenstand in de gemeenten tussen Lemmer en Vollenhove opdracht had gegeven de winkels uit te breiden en gereed te maken in het begin van de jaren dertig. Dit moest om de stijgende afzet aan nieuwe bewoners en arbeiders te kunnen behappen.

Echter was het zo dat men al enkele jaren wachtte op een stijgende afzet die uitbleef omdat de polder die zou komen, maar niet kwam. De *Telegraaf* had in die jaren nog geen fascistische naam of een sensatiezoekende naam, het was nog een gewone krant zoals anderen. De *Telegraaf* kreeg pas een slechte naam toen de Tweede Wereldoorlog begon.

5 Citaat van de heer Bulten, *Nieuwsblad van Friesland* (01-02-1935)

Met de oprichting van het comité waren de acties niet voorbij, nog geen anderhalve maand later ging het weer verder. Er werd in naam van vele wethouders en burgemeesters van de gemeenten tussen Lemmer en Vollenhove een brief aan de Minister-president en de Kamerleden gestuurd. Deze brief werd geplaatst in het *Nieuwsblad van Friesland*. Veel gemeenten in dit bovengenoemde gebied hadden door de komst van de afsluitdijk grote problemen gekregen binnen de vissersvloot. De problemen werden benadrukt door het benoemen dat Blokzijl, 50 winkeliers⁶ rijk op maar 1232 inwoners⁷, binnen enkele jaren zijn een paar klein industriële ten onder had zien gaan. Het ging hierbij om een scheepstimmerwerf, een zeilmakerij en een taanderij⁸.

Het goede nieuws

Uiteindelijk kwam er in september 1935 goed nieuws; 'En met welk een grote vreugde is de Koninklijke boodschap vernomen, dat eindelijk een aanvang zal worden gemaakt met de drooglegging van den Noord-Oostpolder'⁹. Dit betekende dat er in 1936 aanvang zou worden gemaakt met de inpoldering van de Noordoostpolder.

Het begin van de stijgende afzet

De winkels hadden zich dus begin jaren dertig al uitgebreid en men ervoer ook daadwerkelijk een grote stijging in afzet in eind jaren dertig, begin jaren veertig. Ook steeg de werkgelegenheid

6 Alle hoeveelheden van winkels in dit stuk zijn afkomstig van het gemeentearchief van de Gemeente Blokzijl, ondergebracht in Gemeente Steenwijkerland

7 Alle bevolkingsaantallen in dit stuk zijn afkomstig van het gemeentearchief van de Gemeente Blokzijl, ondergebracht in Gemeente Steenwijkerland

8 Tanen is het conserveren van katoenen visnet, zeil of touw met verextract om verrotting door schimmels en bacteriën tegen te gaan

9 Citaat uit de troonrede van 1935

en er kwamen veel arbeiders van heinde en verre naar Blokzijl en omstreken om zich nuttig te maken bij de polderwerkzaamheden.

Onzekerheid bleef

Al in mei 1940, toen de polder nog niet eens helemaal droog was gevallen, begon men alweer te twijfelen aan de stijgende afzet van producten. Er werd geschreven dat er 'door de vestiging van middenstand in de nieuwe dorpen de winkeliers in de randgemeenten geen verruiming van hun afzetgebied zullen ervaren'¹⁰

Dit is natuurlijk helemaal geen vreemde gedachte, want wanneer er in de polders nieuwe winkels zouden komen, zouden die natuurlijk ook klandizie krijgen van de polderbewoners. Men verwachtte dat het gevolg hiervan zou zijn dat de plaatsen in het oude land geen grote afzet meer zouden hebben. Er ontstond het besef dat de bloei echt maar voor tijdelijk was. Hierboven was men al niet erg optimistisch over de stijgende afzet en men verwachtte ook dat de stijgende werkgelegenheid

Ongeveer iedere straat van Blokzijl veranderde in een winkelstraat

10 Provinciale Overrijsselsche en Zwolsche courant (22-05-1940)

weer snel voorbij zou gaan. Dit in verband met de komst van moderne landbouwmachines die het land zouden gaan bewerken waar nog maar weinig mankrachten nodig zouden zijn.

Toch wel een periode van bloei
 Wel ervoer men grote voordelen van de komst van vele arbeiders voor de werkzaamheden rond de inpoldering en het in cultuur brengen van de polder. Een groot voordeel was dan ook dat de middenstand een zeer grote afzet kreeg door al deze werkzaamheden. Dit schreef men in 1947 in een artikel waarbij werd besproken dat de grote stijging nog niet eens maximaal was aangezien de polder nog niet eens bewoond werd, waar men daar nog meer afzet verwachtte¹¹.

11 Nieuwe Hoornsche courant (25-07-1941)

Probleem

Er trad in 1941, toen de polder net was drooggefallen, een groot probleem op. Blokzijl is een plaats die tot en met eind jaren veertig louter bereikbaar was via een landweggetje over de oude dijk van Vollenhove naar Lemmer. De aanvoer van goederen voor de middenstand verliep dan ook over het water. Bij de inpoldering van de polder viel echter de haven van Blokzijl droog. Hierdoor werd de bevoorrading zwaar bemoeilijkt. Later werd er een randkanaal aangelegd tussen Vollenhove en Blokzijl waardoor dit stadje in directe verbinding kwam te staan met het IJsselmeer.

Een nieuwe ontwikkeling: de middenstand krijgt een naam

In 1948 tierde de middenstand van Blokzijl welig op de stijgende vraag naar artikelen en de middenstand maakte een bloeiperiode mee. Er werd een heuse middenstandsvereniging opgericht na het voeren van een vergadering. De avond van de vergadering, waar alle middenstanders genodigd waren, schreven al 29 winkeliers zich in voor lidmaatschap van de vereniging. Hierbij waren nog niet eens de vooraanmeldingen en latere aanmeldingen meegeteld, hetgeen erop wijst dat Blokzijl een bloeiende middenstand bezat.

Blokzijl moet in die tijd, 1393 inwoners rijk, een zo'n 60 bedrijven tellende middenstand hebben gehad. Blokzijl telde in die dagen namelijk 40 winkelwoningen en dan zijn daar de horeca en handeldrijvende en industriële middenstanders nog niet bij meegeteld.

Bevolkingsgroei en -daling

De gemeente van Blokzijl stuurde ieder jaar een klein verslag naar het Centraal Bureau voor de Statistiek, waarin ook

bevolkingsaantallen werden vermeld. In de oorlog kende Blokzijl een groei van een paar honderd inwoners, maar al snel veranderde dit weer en in de jaren 1945 tot 1948 daalde de bevolking weer. Niet veel, maar er was toch echt sprake van een daling. In 1945 telde Blokzijl namelijk 1462 inwoners en er gingen er ieder jaar enkele tientallen vanaf tot er in 1948 in totaal 1385 inwoners waren. Dit is een daling van ongeveer 80 inwoners. Dit lijkt misschien weinig, maar op een kleine plaats betekent dat wel dat iedere middenstandstak wel 80 klanten verloor. Dus de bakkers, slaggers, groenteboeren en kruideniers hadden allemaal 80 klanten minder door alleen al een bevolkingsdaling van 80 inwoners over vier jaren.

De onzekerheid komt terug

Al in 1948 kwam er minder positief nieuws voor de middenstand in Blokzijl. In een interview¹² verkondigde de burgemeester van Blokzijl; 'ik verwacht verder niet veel van de polder voor de middenstand'. Wel leverde de middenstand in die tijd nog artikelen aan de arbeiders en kende de middenstand dus nog steeds een goede handel. De winkeliers leverden in die tijd nog wel veel artikelen aan de werkkampen van de arbeiders van de Noordoostpolder. De burgemeester zei ook; 'ik vestig mijn hoop niet meer op de westelijke polder (NOP¹³), maar op de inpoldering van het oostelijke moerassengebied en een weg tussen Blokzijl en Steenwijk'.

Winkels in de polder

Vanuit Blokzijl vestigden zich meerdere zakenlieden zich in Emmeloord, maar er waren meerderen die dit deden. Vanuit vele plaatsen in Nederland vestigden zich zakenlieden

12 *Nieuwsblad van Friesland* (13-08-1948)

13 Noord Oost Polder

NOORD-OOSTPOLDER KRIJGT MODERNE VERKEERS VERBINDING.
Van de Noord-Oostpolder af wordt een moderne verkeersweg van tribeton, met een breedte van 6½ meter, aangelegd, die langs Blokzijl naar Steenwijk zal lopen. Het aanbrengen van de verharding.

in de polder om daar een bedrijf te beginnen. Een krant schreef dan ook; 'De vergunningen voor de nieuwe middenstand in de polder gaan hard, vele diverse winkeliers zijn al gevestigd'¹⁴. De groeiende hoeveelheid bedrijven in de polder zelf zorgde voor een verandering van de positie van de middenstand in Blokzijl, want deze bedrijven waren niet meer noodzakelijk voor voorzieningen in de polder. Om de bedrijven in de polder zelf ook een kans te geven werd er zelfs op een gegeven moment een ventverbod ingesteld voor een winkelier die in de polder een afzetgebied had en hierdoor ruim zestig klanten verloor¹⁵, dit werd vermeld in een krant. Deze schreef ook dat hiermee 'het einde van de tijdelijke afzetgroei werd ingeluid'.

Een daling van de middenstand

De middenstand in Blokzijl begon eind jaren-50 aan een krimp. Het ging steeds slechter met Blokzijl. In 1957 is het niet goed gesteld met de Kop van Overijssel¹⁶. Een krant schrijft het volgende: 'Langs de oever der voormalige Zuiderzee lagen de

14 Citaat uit *Nieuwsblad van het Noorden* (29-11-1952)

15 *De Tijd* (14-08-1954), bevestigd door horecaondernemer G. van Ens uit Blokzijl

16 Kop van Overijssel staat voor het noordwestelijke uitsteeksel van Overijssel

Een fotoartikel over de werkzaamheden bij de aanleg van een nieuwe weg tussen Blokzijl en Steenwijk

*Blokzijl raakte eind
jaren vijftig zwaar in
verval*

handelsplaatsjes en steden: Kuinre, Blokzijl en Vollenhove. Achterwaarts ging de smalle strook langs de Zuiderzeedijk al spoedig over in onbegaanbaar veengebied: de zeedijk gaf vaste grond en de zee een vast bestaan. Tot de zee niet meer was...'¹⁷. Overijssel gaf weinig aandacht aan de Kop van Overijssel. Dit gebied was lang zelfsupporting geweest.

Een ooit bloeiend gebied, nu een ontwikkelings- en achterstandsgebied!!

De afname van producten uit winkels van het oude land was definitief beëindigd omdat de bewoners van de polder hun waar kochten in de winkels op het nieuwe land. Hierdoor belandde de oude kuststrook in armoede en in december 1957 werd de Kop van Overijssel tot ontwikkelingsgebied verklaard.

Citaat uit een artikel over de problemen in de Kop van Overijssel¹⁸:

¹⁷ Citaat uit De Friesche Koerier (10-12-1957)

¹⁸ Leeuwarder Courant (09-01-1958)

'Wil men, concludeert een rapport, het welzijn van de bevolking van de Noordwesthoek daadwerkelijk verbeteren, dan moeten de plaatselijke leidinggevende personen de nodige initiatieven nemen en deze in de bevolking zelf weerklank doen vinden. Ten slotte moet ook de overheid, waar nodig, de initiatiefnemers steun verlenen door doelmatige subsidieregelingen. Het rapport schenkt uitvoerig aandacht aan de behoeften op het gebied van jeugd en verenigingsleven, maatschappelijk werk, onderwijs en beroepskeuze en volksgezondheid'. Dit artikel toont aan dat het op meerdere vlakken niet goed gesteld was met de Kop van Overijssel. Het gebied was letterlijk en figuurlijk een achterstandsgebied geworden en kreeg nu van meerdere kanten steun. De hoeveelheid winkels in Blokzijl was ook weer teruggelopen. In 1960 telde Blokzijl weer 40 winkels, zoals in 1947 toen de groei nog op gang aan het komen was en nu bevond deze zich in een daling.

Informatie over de geïnterviewden

Hierna volgen er twee deelvragen die de ervaring van de bevolking van Blokzijl vertegenwoordigen. Daar vindt u informatie over de achtergrond van de geïnterviewden.

De gezusters De Liefde

G. en F. de Liefde zijn in de veertiger jaren geboren in Blokzijl. Hun ouders hebben in dit stadje vele jaren een boekhandel met kantoorartikelen gehad tot eind jaren zeventig. G. De Liefde is vanaf begin jaren zeventig tot begin van deze eeuw weggeweest uit Blokzijl en haar zuster is verderop in de zeventiger jaren vertrokken en woont sinds een jaar weer in Blokzijl. Zij zijn dus allebei een hele tijd weggeweest, maar dat was pas na het tijdsbestek wat ik onderzoek. Ze zijn wel pas in de veertiger jaren geboren, maar misschien dat zij mij wel iets kunnen vertellen wat zij vroeger van hun ouders hebben gehoord.

De gebroeders Aalbersberg

Freddy en Robbie Aalbersberg zijn geboren en getogen in Blokzijl. Hun ouders begonnen hier in 1948 een kruideniersbedrijf omdat Blokzijl in die tijd erg bloeide en zij er wel brood in zagen om in Blokzijl een bedrijf te beginnen. In 1980 hebben de broers de zaak van hun ouders overgenomen en zij draaien nu nog steeds de supermarkt.

Boekwinkel van J. de Liefde, Zeedijk 211, anno 1933-34. In de deuropening staan J. de Liefde en K. de Liefde-Pit met zoon Piet. Zij hadden de winkel overgenomen van Hendrik Snoek (deze had ook een schreepwerf). Op deze plaats is nu een parkeerplaats (helaas). Later zijn ze naar de overkant verhuisd, waar nu nog dochter Gera woont.

De heer J. Prins

Joop Prins is de zoon van een bakker uit Blokzijl en hij is zelf ook tot en met 2006 bakker geweest in Blokzijl. Zijn familie heeft hier al enkele generaties een bakkerij. Joop Prins is zijn hele leven werkzaam geweest in de bakkerij en weet daarom veel van het reilen en zeilen van de middenstand van Blokzijl af, is het niet van zichzelf, dan wel van verhalen van zijn ouders.

Foto's: de twee panden waar de familie De Liefde zijn winkel heeft gehad.

Het winkelpand en woonhuis van de bakkerij.

Foto: de supermarkt van de familie Aalbersberg

Boven een oude en onder een nieuwe foto van het bedrijf van Van Ens

De heer G. van Ens

Meneer Van Ens is een zeer belangrijke schakel in Blokzijl. Zijn familie heeft daar sinds 1920 een hotel/café-restaurant. Meneer Van Ens heeft op zijn twintigste in 1948 het bedrijf overgenomen. Door de jaren heen zijn er een slijterij en een baretje bijgekomen en is het hotel verdwenen. Meneer Van Ens draait zijn bedrijf nog steeds met plezier en zijn bedrijf is nog steeds een belangrijk onderdeel van Blokzijl.

Hotel Weide - Café Restaurant Van Ens

De positie van de middenstand van Blokzijl vóór de komst van de polder, volgens de bevolking van Blokzijl

Ik heb mensen geïnterviewd die of zelf in de middenstand actief zijn (geweest), of hun ouders waren dat in de onderzochte periode.

Veel kleine winkels

In de jaren dertig van de vorige eeuw ging het beslist niet goed met Blokzijl. In het begin van de jaren dertig heeft Blokzijl zo'n 1200 inwoners geteld. Al deze inwoners moesten werk hebben, wat er niet was, want het was crisis. In heel Nederland was veel armoede en werkloosheid en dus ook in Blokzijl. 'Men hield zich staande met kleine winkeltjes, ontzettend veel winkeltjes en het ging in Blokzijl niet goed door de crisisjaren, maar het was natuurlijk overal Nederland niet erg florissant', aldus mevrouw G. de Liefde.

Armoede was niks bijzonders, dat was in heel Nederland. De kleine winkels hadden moeite zich staande te houden, want bijna niemand had überhaupt geld om bij winkels producten te kopen. Een boer die koeien melkte ging daarnaast in zijn oven brood bakken en begon zo een bakkerij om maar wat extra inkomsten te kunnen vergaren. Deze gebeurtenis is tekenend voor de dertiger jaren in Blokzijl, iedereen probeerde stukje bij beetje aan besteedbaar geld te komen. Men deed meerdere dingen zeer kleinschalig, waar het later juist zo was dat iedereen zich specialiseerde tot één bedrijfstak en daar zijn inkomen mee vergaarde. Blokzijl heeft in de crisisjaren wel 8 bakkerijen en 5 slagerijen geteld en nog veel meer verschillende andere kleine winkels.

Het nieuws

Toen het besluit viel dat er een polder aangelegd zou gaan worden in de buurt van Blokzijl werd dit nieuws zeer positief ontvangen. Blokzijl had zelf geen vissersvloot en miste hierdoor niet veel inkomsten aan het verlies van open zee voor de deur.

De reden dat Blokzijl nooit een vissersvloot heeft gehad is dat Blokzijl door zijn strategische positie op een andere manier meer geld kon verdienen, namelijk door middel van het heffen van tol wanneer schippers met koopwaar als turf en biezenmatten vanuit de Weerribben en Wieden naar Blokzijl voeren om daar hun waar over te hevelen op grotere schepen die naar Holland voeren. Blokzijl was nog wel een handelsplaats met handel over water, maar het stadje bleef een verbinding houden met het IJsselmeer door middel van een randkanaal. Hierdoor zou het stadje dus geen inkomsten mislopen. De bevolking van Blokzijl stond absoluut open voor deze nieuwe kans op inkomsten voor de middenstand, want als de polder zou komen zou de vraag naar alle producten stijgen. Door de crisis was men erg enthousiast over dat er een polder zou komen omdat dit voor veel werkgelegenheid zou zorgen. Dit werd zeker toegejuicht.

De positie van de middenstand van Blokzijl na de komst van de polder, volgens de bevolking van Blokzijl

Ik heb mensen geïnterviewd die of zelf in de middenstand actief zijn (geweest), of hun ouders waren dat in de onderzochte periode.

In de crisisjaren waren er overal kleine winkeltjes

De werkkampen

Toen de inpoldering begon, kwamen er veel arbeiders naar Blokzijl en omstreken. Zij konden nog niet in de polder wonen, dus er werden werkkampen gebouwd bij onder andere Blokzijl. Deze werkkampen haalden al hun brood bij bakker Joop Prins. De kampbeheerder was de heer Timmerman. Zijn familie had een winkel in Blokzijl die ook een groot deel van de bevoorrading deed. Verder werden naar alle waarschijnlijkheid alle producten die niet vers hoefden te zijn elders in het land op een centraal punt ingekocht.

Bevolkingsgroei

Niet alle arbeiders zaten in de werkkampen. Er waren ook veel werklieden en opzichters van Waterstaat die in Blokzijl zelf verbleven. Op een gegeven moment lag de hele haven van Blokzijl, plus

Door de armoede en crisis verbouwden mensen zelf wat groenten die zij ook verkochten.

Tekening van Henk Rotgans van een razzia in de polder.

alle grachtjes achter Blokzijl, vol met woonarken. Dit was destijds praktisch voor tijdelijke huisvesting en als ze ergens anders moesten zijn konden ze zo verder varen. Er moeten in die jaren meer dan 60 woonarken in Blokzijl zijn geweest.

Rond 1938 gingen er naast werknemers van Waterstaat ook baggeraars verblijven in Blokzijl en later kwamen er ook wegebouwers en aannemers. Meneer Van Ens heeft hier als hoteleigenaar zeer veel van geprofiteerd door middel van het verhuren van zijn hotelkamers.

Er waren tientallen gezinnen afkomstig uit andere plaatsen in Nederland die een boerderij hadden gekregen in de

Slagerij Noback, in bezit van een wagentje om daarmee te venten in de polder.

polder. Het bedrijf in de polder draaide dan al, maar het huis was nog niet af. Deze mensen gingen voor ongeveer een jaar in de kost bij gezinnen uit Blokzijl. De familie De Liefde heeft drie keer een gezin in huis gehad dat nog moest wachten tot hun nieuwe woning in de polder voltooid was.

In de oorlog

Men was in de oorlog ook erg blij met de net drooggevallede polder. Er werd halverwege de oorlog namelijk ook al voedsel op het land verbouwd, bijvoorbeeld graan. De restanten die na de oogst op het land achterbleven mocht men oprapen. Ook stond de NOP niet alleen voor Noordoostpolder, maar ook voor Nederlands Onderduikers Paradijs en Niet Over Praten. De polder heeft een aantal jaren vol gestaan met metershoog riet waardoor men zich daar ongezien kon schuilhouden.

Veel extra klandizie

Door de komst van al deze arbeiders en onderduikers die allemaal ook levensmiddelen nodig hadden, kreeg de middenstand wel degelijk een groter afzetgebied. De arbeiders uit de werkkampen moesten hun voedsel bonnen in het werkkamp inleveren, maar tabak en dergelijke werd in Blokzijl gekocht. Bij de aanleg van de polder hadden enkele hoge heren ook kantoren nodig en hier kwamen ze aan door een hotelkamer van meneer van Ens te huren. Toen de oorlog voorbij was en de polder bevolkt werd kreeg de middenstand ook een groter afzetgebied omdat er in de polder zelf nog geen winkels gebouwd waren. Hierdoor kregen winkels uit Blokzijl hele grote ventgebieden, vaak wel met ongeveer 150 klanten. Iedere bakkerij had zijn eigen ventwijk en een slager had zelfs een speciale wagen om de polder in te gaan met vleeswaren.

De middenstand verkeerde in goed vaarwater

Vanaf de komst van de polderwerkzaamheden ging het erg goed met de middenstand uit Blokzijl. Er werd veel gevent in de polder. Na de oorlog kwamen er veel nieuwe winkels en families naar Blokzijl omdat zij in dit stadje wel brood zagen. Dit stadje kende namelijk alweer een stijgende welvaart na de oorlog waar dit bij veel andere plaatsen in Nederland nog uitbleef. De bedrijven als bakkerijen en slagerijen die al meerdere generaties in Blokzijl gevestigd waren en naamsbekendheid hadden binnen de regio teerden ook zeer goed op de bewoners van het nieuwe land.

Zo vestigde zich ook de familie Aalbersberg. 'Zij kwamen naar Blokzijl met hun winkel omdat het heel goed ging met Blokzijl sinds de komst van de polder en men zag er wel brood in om in Blokzijl een winkel te beginnen.' Aldus Freddy Aalbersberg die de bloei van destijds onderstreept.

Op een gegeven moment kwamen er echter ook winkels in de polder, waardoor de winkels van het oude land niet meer nodig waren. Hierdoor nam de afzet weer af. Eind jaren zestig werd venten door de Blokzieliger middenstand zelfs verboden om zo de middenstand die zich nieuw vestigde in de Noordoostpolder ook een kans te geven. In die tijd zijn er nog twee bakkers van Blokzijl naar Emmeloord gegaan om daar in een nieuwe winkel hun waar te verkopen.

De bevolking van het oude land ten opzichte van die van het nieuwe land Van Ens: 'Men leefde in twee losse werelden'. De boeren en arbeiders van de polder waren veelal in de polder bezig met geld verdienen. En daar was eigenlijk iedereen mee bezig. Er

Voorbeeldfoto van het diverse winkelbestand van destijds in Blokzijl

was niet echt tijd voor uitgebreide kennismaking en de polderbewoners namen ook beslist geen deel aan het verenigingsleven van het oude land. Wel was het zo dat de arbeiders iets

Bakkerij van de familie Prins die later een winkel openen in Emmeloord.

meer vrije tijd hadden en af en toe het café opzochten, maar de bewoners van het nieuwe land waren wel verzocht zich te focussen op het nieuwe land om daar een gemeenschap op te bouwen. Ook speelde mee dat de polderbewoners zich na hun selectie uitverkorenen voelden en zij stonden naar eigen zeggen boven de inwoners van het oude land en de arbeiders.

Er waren nooit echt conflicten tussen beide groepen, er was over en weer handel en er bestond een goede verstandhouding. Na kerkdiensten kwamen de arbeiders ook wel bij de bewoners van het oude land op de koffie, thuis of in het café. 'Na kerktijd hadden wij thuis altijd veel koffieklienten over de vloer' zegt mevrouw De Liefde. De boeren deden dit natuurlijk niet, die stonden boven de arbeiders.

Blokszijl staat overal voor open 'Al sinds jaar en dag was Blokszijl een handelsstadje en geen vissersdorp. Een derde van de bevolking reisde per platbodem af naar de steden in Holland om daar hun waar te verkopen. De bevolking kwam veel in aanraking

*Oude winkeltjes in
Blokszijl*

met vreemden en vond weinig gek. Hierdoor stond Blokszijl altijd open voor nieuwkomers waar Vollenhove, Kuinre en andere vissersdorpjes veel meer gesloten waren'. Aldus Meneer van Ens. Blokszijl heeft een open karakter en een open mentaliteit, hierdoor werkte de middenstand ook hard en met succes aan een samenwerking met het nieuwe land wat betreft de handel.

Conclusie: wat was de invloed van de komst van de Noordoostpolderop de middenstand in Blokszijl?

De ontwikkeling van de middenstand in Blokszijl aan de hand van krantenartikelen en cijfermatig materiaal van het gemeentearchief geeft een duidelijk beeld. Toen, na enkele acties, de werkzaamheden aan de polder begonnen steeg inderdaad de afzet. Deze acties vonden plaats omdat de overheid de middenstand in de kuststrook tussen Lemmer en Vollenhove opdracht had gegeven de winkels uit te breiden. Dit moest om zo de grote stijging van afzet te kunnen bemannen die men verwachtte wanneer de polderwerkzaamheden zouden beginnen. De acties werden gevoerd om te zorgen dat de aanleg van de polder van start zou gaan.

De overheid had dus inderdaad de middenstand een stijging van de klandizie toegezegd. Toen er op een gegeven moment nieuwe winkels zich vestigden in de polder kwam er echter een omslagpunt. De middenstand in Blokszijl begon zijn grote afzet te verliezen. Het verlies van afzet was ook deels te wijten aan het feit dat er op een gegeven moment een verbod is gekomen voor de middenstand van het oude land om te venten op het nieuwe land. Hierdoor sprak de overheid zichzelf tegen. Eerst beloofde zij de middenstand een grotere afzet en later

verbood zij het venten van producten vanuit het oude naar het nieuwe land.

Toen de polder ontstond heeft Blokzijl volgens de inwoners een goede tijd gekend. De werkkampen, arbeiders en nieuwe bewoners van zowel Blokzijl als de polder hebben gezorgd voor een stijging van de afzet van de middenstand van Blokzijl.

Uiteindelijk hebben zowel de interviews als de krantenartikelen en de cijfers uit het gemeentearchief hetzelfde aangegeven. De middenstand van Blokzijl werd positief beïnvloed door de komst van de Noordoostpolder voor een periode van enkele jaren. Om precies te zijn vanaf eind jaren dertig tot halverwege jaren vijftig. Daarna is echter de polder op zichzelf gaan leven, de middenstand van Blokzijl was niet meer nodig omdat de bewoners van het nieuwe land hun inkopen deden in de nieuwe winkels. Door deze omslag kwam er een einde aan de invloed die de komst van de Noordoostpolder heeft gehad op de middenstand van Blokzijl. Dit stadje was weer terug bij af, het ging weer matig met de middenstand.

Discussie

Het literatuuronderzoek is uiteindelijk goed overeengekomen met de onderzoeksresultaten uit de interviews. Wel is het zo dat er bij het onderzoek maar zes ervaringsdeskundigen zijn geïnterviewd. Wanneer er een gelijksoortig onderzoek als deze zou worden gedaan, zou er moeten worden gekeken naar meer ervaringsdeskundigen. Wanneer er namelijk meer mensen zouden zijn geïnterviewd zou er een meer algemeen beeld kunnen worden gevormd van de ervaring van de bevolking. Ook zouden de bevindingen dan door meer mensen kunnen worden bevestigd om zo de resultaten beter te kunnen onderbouwen.

Bronvermelding

Websites

www.regiocanons.nl
www.civieletechniek.net
www.flevolandbovenwater.nl
www.uitzendinggemist.nl
www.vvvnoordoostpolder.nl
www.geschiedenis24.nl
www.canonnoordoostpolder.nl
www.noordoostpolder.nl
<http://dronten.flevoland.to>
<http://kranten.kb.nl>
www.schooltv.nl
www.denieuwereporter.nl
www.facebook.com/groups/oldblokziel/
www.schooltv.nl

Boeken

Jansma, K., Lely, de bedwinger der Zuiderzee (Amsterdam, 1954)
Wal, H. van der Veerkracht en Volharding (Noordhoek, 2007)

Kranten

De Heerenveensche Koerier
De Telegraaf
De Tijd
Friese Koerier
Leeuwarder Courant
Nieuwe Hoornsche Courant
Nieuwsblad van Friesland
Nieuwsblad van het Noorden
Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant

Geïnterviewde personen

Aalbersberg, F. en R.
Ens, G. van
Liefde, G. en F. de
Prins, J.

HOOFDARTIKELLEN

Glanshaverhooiland in de polder

Piet Bremer

Dr. Piet Bremer (1956) is geboren in Wolvega en bracht zijn middelbare school periode door in de polder. Hij studeerde biologie aan de Rijksuniversiteit van Groningen en promoveerde in 2007 aan de Wageningen UR op onderzoek naar de kolonisatie door varens van de voormalige zeebodem (Flevoland), met name in het Kuinderbos.

Hij is als ecooloog werkzaam bij de Provincie Overijssel. In de Vriendenkring verschenen sinds 1979 12 artikelen van zijn hand waarvan de meeste met als thema natuur in de Noordoostpolder.

Foto: Hans Veenhuis.

*Reacties:
pietbremer@planet.nl*

Wie vanaf de Kop van Overijssel langs één van de provinciale wegen de polder in rijdt zal het zeker opvallen dat in de zomer en nazomer veel bermen een gele kleur hebben. Het is niet de heldergele tint waarmee Paardenbloemen sommige bermen in mei kleuren, maar een groengelere tint, verborgen in platte schermen in een vertakt geheel van planten, die ogenschijnlijk mannetje aan mannetje staan. Het gaat om Pastinaak, dat ook zonder het naslaan van enige Flora, op grond van voornoemde summiere beschrijving goed herkenbaar is (zie ook foto's).

Pastinaak is met vele tientallen andere plantensoorten kenmerkend voor een type vegetatie of begroeiing die de naam Glanshaverhooiland draagt, maar in de vakliteratuur ook als Glanshaver-associatie, Glanshavergemeenschap of als *Arrhenatheretum elatioris* wordt aangeduid. Het gaat in voorliggende verhaal over dit hooiland in Flevoland, en vooral in de Noordoostpolder; met een inleiding over het vakgebied van de vegetatiekunde en een uitgeleide met een pleidooi voor een goed bermbeheer.

Vegetatiekunde

Het onderzoeken en beschrijven van de half natuurlijke tot natuurlijke begroeiingen betreft een eigen vakgebied, namelijk dat van de vegetatiekunde of van de plantensociologie. Die laatste term suggereert een sociaal verband en ziet daarmee de ordening van planten als resultaat van de interactie tussen individuen. Maar los van definities, het vakgebied is al oud. De eerste vegetatiekundige publicatie in ons land dateert al van 1870 en het vakgebied heeft in ons land aan

diverse universiteiten veel aandacht gehad. In de huidige biologische wereld met focus op DNA onderzoek is dat weggezak en het vakgebied wordt nu vooral gedragen vanuit het natuurbeheer en -beleid.

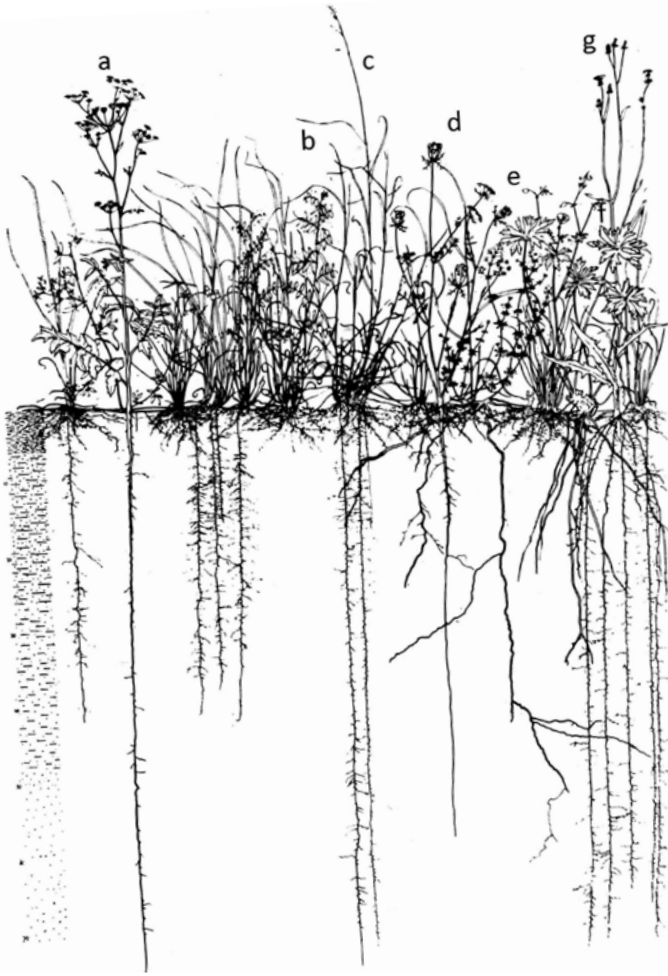
De basis voor het vakgebied is dat planten niet zo maar lukraak ergens staan. In een bepaalde begroeiing komen soorten naast elkaar voor. Ze bezetten een bepaalde ruimte zowel boven- als ondergronds (figuur 1). De eerste soort die ergens in een geheel kale situatie verschijnt heeft alle ruimte om deze op te vullen. Stel – geheel denkbeeldig – dat in een geheel kale berm met zavelige bodem in eerste instantie alleen maar Pastinaak kiemt. Door de onderlinge concurrentie van kiemplanten, jonge en oudere planten ontstaat dan op het oog een begroeiing met één soort. Tussen de pastinaken is er ruimte waarin diverse grassen kiemen (op uit wortelstokken groeien) en zowel boven- als ondergronds de ruimte innemen waar Pastinaak dat niet doet. Op plekken waar Pastinaak planten sterven ontstaat ruimte voor andere soorten.

Met het jaarlijks maaien wordt de bovengrondse begroeiing in één keer geogst, wat de onderlinge verhoudingen nog weer eens op scherp zet. Want na het maaien zijn er soorten die kiemen en snel groeien, waarmee de overheersing van Pastinaak wordt doorbroken. Bereklauw, nog meer een doordouwer en robuustere schermbloemige dan Pastinaak, is daartoe goed in staat. Maar dan moeten er wel een kans op vestiging zijn; er moeten zaden op het goede moment aanwezig zijn. Er moeten planten in de buurt staan die zaad vormen en deze verspreiden. Dit kan een *bottleneck* zijn, een beperking, waarvoor tegenwoordig zelfs en aparte vakterm bestaat: zaad limitatie. Soorten

ontbreken dan op geschikte plekken omdat zaden (bij varens en mossen sporen) de plek niet of niet op tijd hebben bereikt. De hele kolonisatie van planten in de polders heeft in sterke mate van doen met dit verschijnsel. Zaadlimitatie speelt bij soorten van hooilanden. Van oudsher is de mens in deze vegetatie de belangrijkste ‘versleper’ van zaden geweest. De grasmat wordt gemaaid, het hooi blijft enkele dagen liggen, daarna opgeraapt en verplaatst. De eerste hooilanden ontstonden in de vroege middeleeuwen en waren een revolutie in de veehouderij, want vee kon nu ook ‘s winters worden gehouden en in leven gehouden met hooi. Eeuwenlang ging het hooien handmatig met de hooivork. Hooi werd met de hand op oppers gezet om te drogen en daarna vervoerd met paard-en-wagen. Tijdens het opsteken vielen zaden uit het hooi maar zaden vielen ook van de wagens bij hun gang van perceel naar de boerenschuur of hooiberg. Deze hooiwagens kwamen ook in andere percelen waardoor zaden over grotere afstand werden verplaatst. De huidige vormen van bermbeheer, ook als we spreken van ecologisch bermbeheer,

Bermbegroeiing langs de Ramsweg die wat vegetatie betreft behoort tot het Glanshaverhooiland, met aspect van Bereklauw. Juist maaien en maaisel laten liggen leidt tot hoger aanbod van nutriënten in de bodem waar ruige grassen (o.a. Kweek, Kroppaar) en Bereklauw van profiteren. Andere kruiden krijgen dan geen kans om zich te vestigen.

Figuur 1.
Doorsnede van
Glanshaverhooiland,
zowel boven- als
ondergronds.
a. Pastinaak, b.
Vogelwikke, c. Frans
raaigras of Glanshaver,
d. Wilde peen, e. Glad
walstro, f. Scherpe
boterbloem, g. Groot
streepzaad (naar
Ellenberg & Leuschner
2010, aangepast).

wijkt af van het ouderwetse beheer met hooien, opsteken en verslepen. Hooi blijft na maaien lang niet altijd enkele dagen liggen. Moderne maai-opzuig combinaties zorgen er voor dat het maaisel in één keer wordt gemaaid en op de opraapwagen belandt, met onrijpe en rijpe zaden en de hele fauna met allerlei soorten insecten en spinnetjes die daarbij hoort. Deze vorm van ecologisch beheer zien we langs de provinciale wegen en gemeente wegen. Rijkswaterstaat maait veel bermen wel op een ‘traditionele’ manier met maaien, hooi laten liggen, schudden, wiersen, oprapen en persen in hooibalen. We zien dit bijvoorbeeld langs de A6. Soms blijft het hooi te lang liggen met kans op rotting.

Waar op akkers gezaaid en gepoot wordt en de mens de ‘begroeiing’ geheel naar haar hand zet spreken we niet van vegetaties. Als bos is geplant wordt de boomlaag ook niet als vegetatie bestempeld. Dat is wel het geval voor de lagen daaronder (moslaag, kruidlaag, soms ook struiklaag). Hier zijn de soorten spontaan verschenen en hun ruimtelijke ordening natuurlijk, amper bewust door de mens beïnvloed. De polderbossen kunnen voor genoemde lagen als half natuurlijk worden beschouwd. De bermen zijn ooit ingezaaid, maar de planten die nu voorkomen zijn over het algemeen andere dan die werden uitgezaaid. Hier is dus ook sprake van een grotendeels spontaan gebeuren en kunnen bermen als half natuurlijk worden aangeduid. Natuurlijke vegetaties komen in de Noordoostpolder vrijwel niet voor. Hiertoe behoort o.a. spontaan wilgen- en berkenbos dat – hoewel met kleine oppervlakten – op enkele plekken op de Noordoostpolderbodem voorkomt. Grote oppervlakten komen voor in de jongste polder, in de Oostvaardersplassen, en hier vooral in de vorm van moeras en rietland.

Hooiland

Figuur 1 laat een dwarsdoorsnede van het Glanshaverhooiland zien. Het in juni bloeiende Frans raaigras of Glanshaver torent hoog boven de rest uit. De pluimen hangen naar één zijde over. Wat ook opvalt is het aandeel van soorten uit de plantenfamilie van de Schermbloemigen; soorten met platte schermen met tientallen bloemen per scherm. Fluitenkruid (bloei vooral in mei), Bereklauw (bloei vanaf juni) en Wilde peen en Pastinaak (bloei vanaf juli) zijn zondermeer de blikvangers van het Glanshaverhooiland in en ook buiten de polder. En tussen genoemde soorten groeit een scala aan andere

grassoorten, zoals tabel 1 die opsomt, diverse klaversoorten, waarvan Rode en Witte klaver vaak zijn uitgezaaid en Lucerne die een stille herinnering is aan de uitgebreide teelt tijdens de ontginning van de polder. Veel klein grut is lastiger op naam te brengen. Figuur 1 laat zien dat Wilde peen en Pastinaak diepe penwortels hebben. Een berm met deze soorten en veel Smalle weegbree (ook penwortel) heeft een goed vermogen om de bodem vast te houden. Het is uit onderzoek in het rivierengebied vanwege dijkverzwaringen voldoende bekend dat zo'n hooiland de bodem beter tegen water beschermt dan grazende runderen en schapen, die een grasmat in stand houden die veel oppervlakkiger wortelt en die beschadigingen van de grasmat veroorzaken. Wat dat betreft zou het beter zijn de schapenbegrazing op de polderdijken te vervangen door een hooilandbeheer. Op de Kadoelermeerdijk is de afgelopen tien jaar gebleken – na het beëindigen van bemesting en het overgaan op hooilandbeheer – dat binnen zo'n periode zich een Glanshaverhooiland ontwikkelt.

Kolonisatie

De bermen en daarmee het Glanshaverhooiland is in Flevoland onderwerp van studie geweest door de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (van der Toorn *et al.* 1969, Nip-van der Voort *et al.* 1977).

De kolonisatie van de bermen gaat langzaam en ook na meer dan 70 jaar is deze in de Noordoostpolder nog steeds niet afgerond. In de beide jongere polders is deze nog volop gaande is. Wie van de Noordoostpolder naar de jongere polders rijdt over provinciale wegen, ziet een duidelijk verschil. Een reeks van uit een auto met een snelheid van 80 km nog waar te nemen soorten, zoals Scherpe boterbloem, Veldzuring, Grote vossenstaart en Pastinaak neemt in deze volgorde van de polders af. Dat heeft vooral met leeftijd en kolonisatie van doen, maar ook de bodemsamenstelling speelt een rol. In genoemde volgorde wordt het kleigehalte van de bermen hoger. Veel soorten van het Glanshaverhooiland komen juist optimaal voor op licht kleiige gronden. Figuur 2 geeft het aantal voor het Glanshaverhooiland kenmerkende soorten in bermgedeelten van 100 meter langs provinciale wegen

Urkerweg oostelijk van Tollebeek met groengele tint vanwege de massale bloei van Pastinaak in augustus.

	n	minimum	maximum	gemiddelde
Flevoland				
Noordoostpolder	96	2	13	7,8
idem, zone < 5 km vanaf oude land	27	5	13	8,9
Oostelijk Flevoland	91	2	11	5,5
Zuidelijk Flevoland	40	1	9	2,9
Referentie oude land				
IJsseldelta, Vollenhove	7	13	17	14,3

Tabel 1. Het aantal voor het Glanshaverhooiland kenmerkende plantensoorten op bermgedeelten van 100 m in 1987 (afgeleid uit data van kartering door In de Groene Ruimte 1988). n = aantal proefvakken betrokken bij de berekening, minimum = het laagste aantal soorten in een proefvak, maximum = het hoogste aantal soorten in een proefvak, gemiddelde = het gemiddelde aantal voor alle proefvakken.

in heel Flevoland. De stipdikte staat voor het aantal soorten. Het zijn data die verzameld zijn bij onderzoek in opdracht van de provincie Flevoland (In de Groene ruimte 1988) en aangevuld met data uit de IJsseldelta. Tabel 1 vat één en ander samen. Het gemiddeld aantal neemt toe van 3 (afgerond) in Z.-Flevoland, naar 8 in de Noordoostpolder, maar was in 1987 nog ver verwijderd van de 14 soorten op het aangrenzende oude land. Alleen bij Vollenhove wordt in een enkel proefvak de ondergrens van het oude land gehaald; 13 soorten. Als leeftijd van de polders en gemiddelde tegen elkaar worden uitgezet kan worden uitgerekend dat de kolonisatie van de Noordoostpolder nog een eeuw gaat duren.

Tabel 2 (laatste kolom) geeft voor de Noordoostpolder hoe het met de kolonisatie gesteld is voor afzonderlijke soorten. In de jaren zeventig was Glanshaver nog volop bezig het westen van de polder te koloniseren. Scherpe boterbloem en Fluitenkruid waren toen al verder, maar pas omstreeks 2000 was de kolonisatie voor beide zo goed als voorbij; alle geschikte plekken waren bereikt. Maar voor veel soorten geldt dat niet. Ze zijn nog volop bezig om de bermen te koloniseren zoals Reukgras en Vertakte leeuwetand. Bij een derde groep van soorten gaat de kolonisatie langzaam.

Hiertoe behoren o.a. Kraailook (een wilde uiensoort), Gewone ereprijs, Speenkruid, Knoopkruid en Margriet. Juist deze groep verklaart waarom de meest soortenrijke Glanshaver bermen in de Zuidoosthoek van de Noordoostpolder nog steeds armer zijn dan die in de IJsseldelta. Speenkruid is een heel langzaam koloniserende soort, omdat het geen zaden vormt en knolletjes die in de oksel van bladeren worden gevormd dicht bij de moederplanten terecht komen. Met het huidige tempo haalt de soort niet de eerder genoemde 100 jaar om al geschikte plekken te vinden. Op het oog lijken veel bermvegetaties al op het Glanshaverhooiland van het oude land. Maar een groep van zich langzaam verspreidende soorten blijft ontbreken of verschijnt mondjesmaat. Het verschil met het oude land zal nog lang zichtbaar zijn.

Geschiedenis

Het Glanshaverhooiland heeft een economische waarde. Van oudsher waren dit de hooilanden in het rivierengebied op zavelige tot kleiige gronden die in het begin van de zomer werden gehooid en waarmee het vee 's winters werd gevoerd. De hooilanden van de IJsseldelta, die eeuwenlang het beste hooi leverde in Overijssel, behoorden overwegend tot deze Glanshaverhooilanden.

In de periode 1809-1832 vond de eerste kadastrale kartering van Nederland plaats, die bedoeld was om voor elke perceel een belastingaanslag te berekenen. De hooilanden van de IJsseldelta vallen in de hoogste belastingcategorieën 1 en 2. Het gaat zowel om Glanshaver- als Grote vossestaartheooilanden (www.hisgis.nl, zie ook Bremer 2014). Duizend jaar ging dankzij het hooilandbeheer landbouw en biodiversiteit hand in hand. Tot in de 20e eeuw. Keerpunten waren de ontdekking van kunstmest, de ruilverkavelingen en de overgang van het hooien van in bloei geschoten planten naar het inkuilen van veel jonger gras vanaf ca. 1965. Vooral dit laatste is van grote betekenis geweest omdat hiermee het moment van maaien met meerdere weken werd vervroegd. Hierdoor kwamen kruiden niet meer in bloei en werd in knop of nog eerder gemaaid, snelgroeïende grassen werden bevorderd, wat ook nog eens versterkt werd door hoge mestgiften en het scheuren en opnieuw inzaaien van percelen met snelgroeïende rassen van vooral Engels raai gras. Een ‘zeggen’ voor de melkveehouderij en de melkproductie, maar tegelijkertijd een ‘ramp’ voor de biodiversiteit. Binnen enkele decennia veranderden (Glanshaver)hooilanden in monotone vlakten.

Betekenis van soorten

De meeste bermen in Flevoland hebben een zavelige bodem waarop zich bij beheer van één of twee keer maaien per jaar zich het Glanshaverhooiland ontwikkelt. Op keileem, vochtig venige grond en humusarme zandgronden ontwikkelen zich andere vegetaties. Veel soorten die de polderbermen bewonen en onderdeel zijn van het Glanshaverhooiland hebben een economische waarde (tabel 2). Het hooi van de bermen wordt veelal als afval

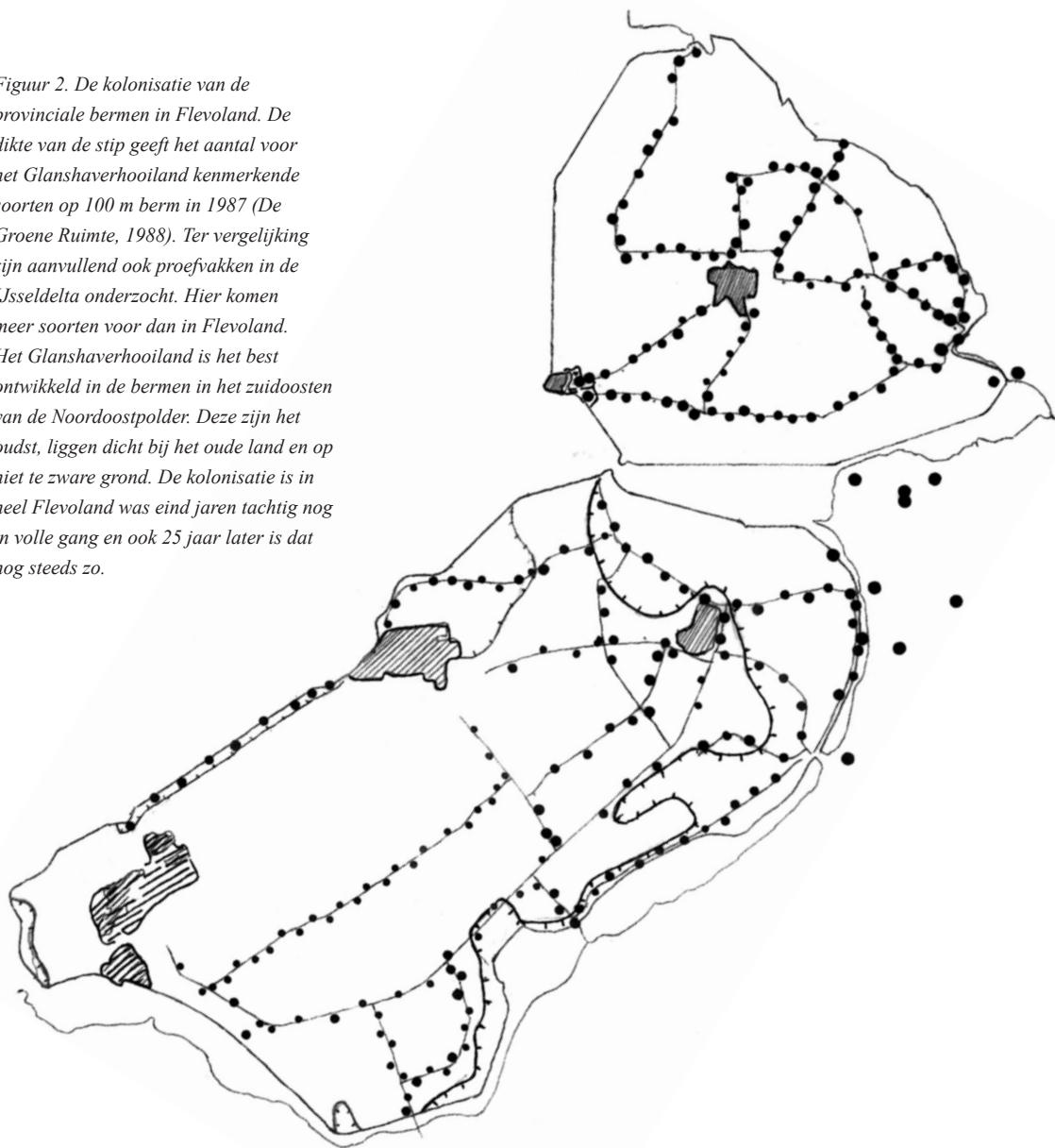
gezien en verwerkt. Lood uit auto-uitlaten speelt geen rol meer. Zwerfvuil kan wel een probleem zijn, omdat er nog burgers zijn die afval uit de auto kieperen of tieners die het nog niet helemaal begrijpen. Jacobskruiskruid is

Goed herkenbare planten.....

Als u dit verhaal leest hoeft u niets te weten van plantensoorten en hun ordening in de ruimte. De verschillende namen zullen menigeen niet bekend voorkomen. Toch kent u meer plantensoorten dan u zich bewust bent. Wie in de zomer over de provinciale wegen de velden met gele schermen ziet heeft Pastinaak gezien, de boterbloemen zijn vrijwel altijd Scherpe boterbloem, de witte schermen in mei van Fluitenkruid en vanaf juni gaat het dan vooral om de witte schermen van de Bereklauw, maar kan het soms ook Wilde peen zijn. Wie kent niet de Rode klaver? De paarsbloemige ‘variant’ hiervan is Lucerne. Deze vlinderbloemige is belangrijk geweest bij de rijping van de polderbodems. Zij leeft als het ware voort in de bermen en houdt de herinnering aan de periode van ontginning en inrichting levend. Een plant met historie; een historische plantensoort, waarvan het huidige voorkomen samenhangt met het verleden. De herkenning van grassen blijft lastig. Het hoog boven de andere grassen en kruiden uitstekende, in juni bloeiende, Frans raai gras, heet niet voor niets ook Glanshaver. Na de bloei geven de uitgebloeide bloemen een bepaalde glans, wat andere grassoorten niet hebben. De provinciale wegbermen staan onderhand vol met deze grassoort, die meer dan vijftig jaar nodig heeft gehad om deze te koloniseren.

de stoorzender die veehouders terecht argwanend maakt voor gebruik van bermhooi. De soort is dodelijk voor runderen en paarden als het in het hooi belandt. Wat bij ons afval is, is in veel Europese landen, waar dit hooiland ook voorkomt – zonder Jacobskruiskruid – een hoogwaardig product voor de wintervoeding. We kunnen dit al in Noord-Frankrijk zien. Het hooiland is ook van belang voor honingbijen. Er groeien diverse plantensoorten waarop deze gecultiveerde soorten, maar ook

Figuur 2. De kolonisatie van de provinciale bermen in Flevoland. De dikte van de stip geeft het aantal voor het Glanshaverhooiland kenmerkende soorten op 100 m berm in 1987 (De Groene Ruimte, 1988). Ter vergelijking zijn aanvullend ook proefvakken in de IJsseldelta onderzocht. Hier komen meer soorten voor dan in Flevoland. Het Glanshaverhooiland is het best ontwikkeld in de bermen in het zuidoosten van de Noordoostpolder. Deze zijn het oudst, liggen dicht bij het oude land en op niet te zware grond. De kolonisatie is in heel Flevoland was eind jaren tachtig nog in volle gang en ook 25 jaar later is dat nog steeds zo.

vele andere Vliesvleugeligen vliegen. Diverse voor menselijk consumptie belangrijke gewassen vinden hun oorsprong in het Glanshaverhooiland. Neem Pastinaak, waar dit verhaal mee begon. Het is een oud Nederlands gewas, dat in vroegere tijd veel werd gegeten en terug lijkt van weggeweest. In de jaren tachtig lag het alleen in de schappen van biologische winkels en ligt nu ook bij grote grutters. Wilde peen is de soort waaruit als

agrarische cultivar onze wortel is doorgekweekt. Cichorie is de derde soort met een economisch waardevolle penwortel. Uit de wortels worden allerlei bruikbare stoffen gehaald. Bermen kunnen een plukweide zijn als er bijvoorbeeld veel Margrietten in staan. Veel soorten zijn daar minder geschikt voor; de meeste hebben een korte tijd van 'staan'. Vanuit natuuronderwijs gun je elk polderkind om eens in zijn of haar leven een

*Wilde margriet
(links) en Groot
streepzaad
(rechts).*

grote bos bloemen uit een polderberm plukken, al is het maar Fluitenkruid, dat maar kort staat. In Glanshaverbermen komt een grote rijkdom aan insecten en andere ongewervelden voor. Steeds meer wordt duidelijk dat vanuit deze kruidenrijke groenstroken loopkevers, gaasvliegen, roofwantsen etc. aangrenzende landbouwpercelen bezoeken en bijdragen aan het op een laag niveau houden van plaagsorten. Waar op bedrijven rondom de akkers bloemstroken zijn ingezaaid gaat het deels om soorten van het Glanshaverhooiland. Deze groenstroken spelen een rol bij de natuurlijke plaagbestrijding. Uit NWO onderzoek blijkt dat de effect tot op meer dan 50 meter vanaf de bloemrijke strook geldt (Sabelis & van Rijn 2014).

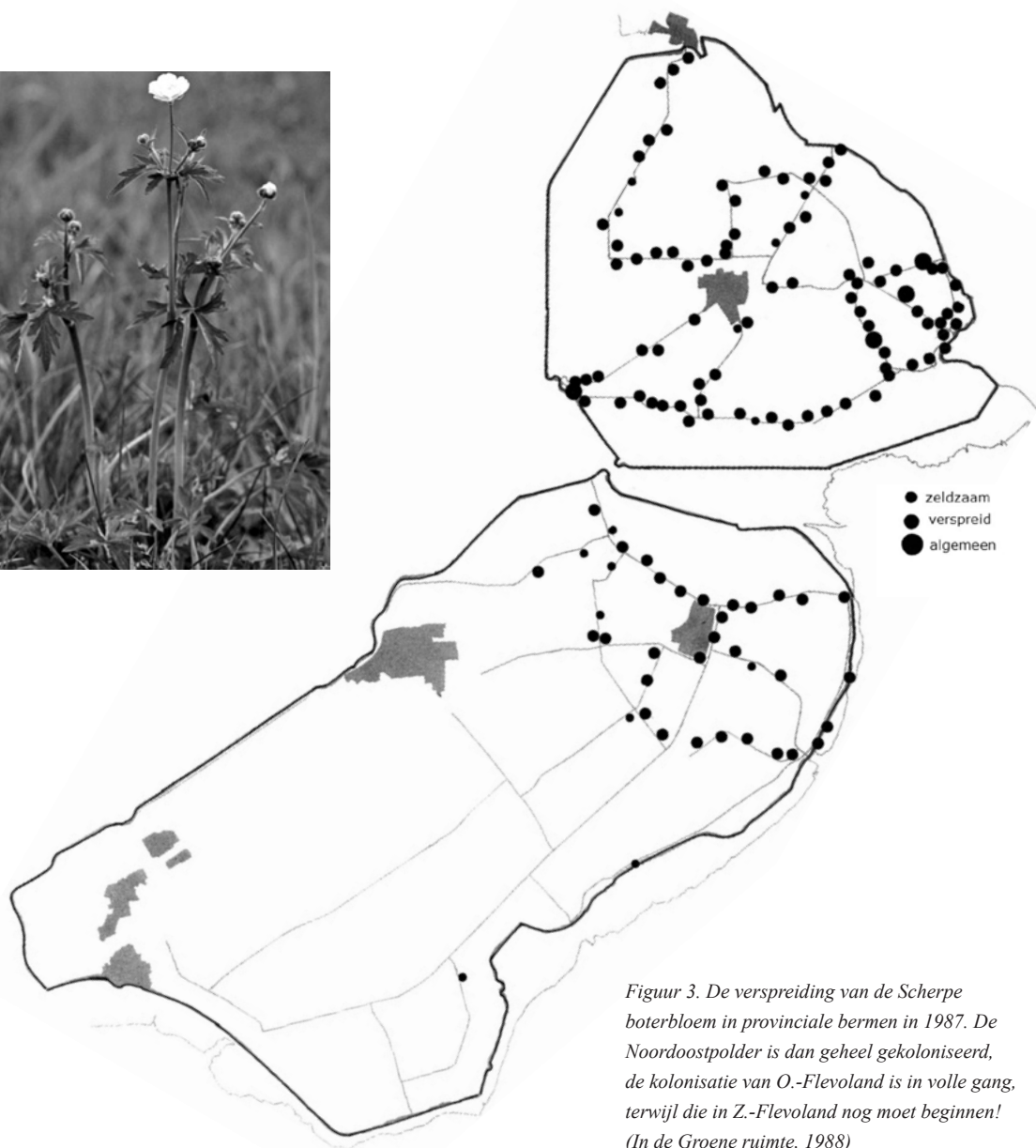
Van Glanshaverhooiland naar.....

Een Glanshaverhooiland staat niet op zich zelf. Als een stukje hooiland op de kop gaat en kale grond aan het oppervlak ligt steken pioniers de kop

op. Het zijn soorten met zaden die heel lang hun kiemkracht behouden, zoals Melganzevoet, Meldes en Duizendknopen en nog afkomstig kunnen zijn van planten die in de bermen stonden net na aanleg in de jaren vijftig. Ook de Akkerdistel krijgt dan de kans zich te vestigen. Maaien is hier het juiste remedie, wat er voor zorgt dat deze veelal eenjarigen verdwijnen en grassen de kale plekken gaan koloniseren. Binnen een jaar is het karakter van pioniers weer overgegaan in dat van grasland. Akkerdistels houden niet echt van dit beheer als hooiland, en bij een goed bermbeheer van twee keer hooien per jaar zal de rol van deze soort beperkt blijven. Als een Glanshaverhooiland vaker wordt gemaaid dan die twee keer komt dit de rijkdom aan grassen en kruiden niet ten goede. Snelgroeïende grassen gaan dan overheersen, Frans raaigras verdwijnt evenals wikken, lathyrussen of Wilde peen. Klavers nemen toe, Madeliefje neemt toe – tenminste als vaker maaien betekent

*Bereklaauw
(links) en Kleine
klaver met
Gewone ereprijs
(rechts).*

Figuur 3. De verspreiding van de Scherpe boterbloem in provinciale bermen in 1987. De Noordoostpolder is dan geheel gekoloniseerd, de kolonisatie van O.-Flevoland is in volle gang, terwijl die in Z.-Flevoland nog moet beginnen! (In de Groene ruimte, 1988)

dat het maaisel niet blijft liggen – en ook de Paardenbloem profiteert van de gewijzigde omstandigheden. Beweiden – staat er nog wel eens een dier aan een stik langs één van de buitenwegen? – heeft een vergelijkbaar effect. Als er niet meer wordt beheerd, er niets meer wordt gedaan, wat soms in de bermen langs de buitenwegen gebeurt, gaan de ruige grassen overheersen,

zoals Kropaar en Kweek. Akkerdistels krijgen dan alle kans om te blijven en uit te breiden en dichte haarden vormen. Vanuit deze haarden kunnen zaden zich over een afstand van tientallen meters verspreiden (Lotz *et al.*, 2000). Wat jaarlijks bovengronds wordt geproduceerd wordt niet meer afgevoerd, sterft af en blijft liggen. De begroeiing vervilt met dood materiaal

dat zich op de bodem ophoopt. Dit heeft tot gevolg dat soorten met rozetten en soorten die elk jaar moeten kiemen (een- en tweejarigen) niet meer die kale plekken vinden die ze nodig hebben. Wel zal hier de Grote brandnetel verschijnen. Niet meer maaien of maaien en het maaisel laten liggen betekent verruiging dus met ruige grassoorten, brandnetels en vaak ook Akkerdistels.

De polder, één bloemenpracht?

Alle bermen in de polder zouden één groot netwerk kunnen vormen waar tienduizenden bloeiende planten met de tinten wit, geel, rood en paars de polder kleur geven. Dat is in elke berm te bereiken als het Glanshaverhooiland zich goed kan ontwikkelen. Dat betekent niet maaien voor half juni, een tweede snede maaien na half augustus, de berm niet in één keer in haar lengte maaien, maar verschillende delen op verschillende momenten, zodat een mozaïek ontstaat en de insectenfauna niet in één keer wordt uitgemaaid. Ook is het belangrijk de schade van uitwijkende auto's in bermen te beperken. Na grondwerkzaamheden, bijv. vanwege bekabeling kan een extra maaironde nodig zijn. Maaien betekent voor het Glanshaverhooiland eigenlijk ouderwets hooien; maaien en het maaisel laten liggen, omkeren en als hooi afvoeren. Dat is de ideale vorm; een kopie van duizend jaar Glanshaverhooiland op dijken en in percelen in ons land.

De overheden: Rijk, provincie Flevoland en gemeenten in Flevoland voeren geheel of deels een ecologisch bermbeheer. Dat levert in de Noordoostpolder en beide andere Flevopolders langs de doorgaande wegen kleurrijke bermen op, maar afslaand naar een landbouwweg levert dat in al de drie polders een

groot contrast op van kruidenrijk, structuurrijk naar meestal glad geschoren en ecologische armoede. Het probleem zit langs de landbouwwegen waar de verantwoordelijkheid van het beheer door de gemeenten bij de grondeigenaren is gelegd. Wat moet een akkerbouwer met bermhooi? Dit kan worden omgezet naar compost en mag op eigen land worden gebruikt, wat het humusgehalte ten goede komt. Dit ligt allemaal veel lastiger voor bermen die begrensd worden door inlaatsloten waar al jarenlang rommel en bagger in de berm belandt wat ongewenste soorten (Akkerdistel, Ridderzuring, Grote brandnetel) sterk heeft bevoordeeld. Maar voor veel wegen is winst te halen. Langs diverse polderwegen is dankzij de inspanning van Landschapsbeheer Flevoland, gemeente Noordoostpolder en agrariërs al het nodige bereikt (van Kemenade *et al.*, 2012). Maar er is meer te bereiken.

Close up van de bloeienscherm van Pastinaak met Soldaatjes, een heel algemene keversoort die vaak op deze schermen te vinden is. Pastinaak trekt ook grote aantal soorten vliegen.

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Mens	Dier	Bij	Kleur	Bloeitijd	Kolonisatie
Schermbloemigen							
Bereklauw	<i>Heracleum sphondylium</i>	blad	0	--	wit	Juni-aug.	++
Fluitenkruid	<i>Anthriscus sylvestris</i>		0	-	wit	Mei	+++
Pastinaak	<i>Pastinaca sativa</i>	wortel	--		geel	Juli-aug.	++
Wilde peen	<i>Daucus carota</i>	wortel, pluk	0		wit	Juni-aug.	++
Compositen							
Madeliefje	<i>Bellis perennis</i>	blad	+		wit	hele seizoen	++
Knoopkruid	<i>Centaurea jacea</i>	pluk	0	+	paars		+
Cichorei	<i>Cichorium intybus</i>	wortel	+	+	blauw	Juni-aug.	+
Groot streepzaad	<i>Crepis biennis</i>	pluk		+	geel	Mei	uitzaai
Jacobskruid	<i>Jacobaea vulgaris</i>	pluk	--		geel	Juni-aug.	+
Vertakte leeuwetand*	<i>Leontodon autumnalis</i>	pluk		+	geel	Juli-sept.	++
Margriet	<i>Leucanthemum vulgare</i>	pluk		+	wit	Mei-juni	+
Paardenbloem	<i>Taraxacum officinale</i>	wortel, blad, bloem	+	+	geel	Mei	+++
Gele morgenster	<i>Tragopogon pratensis</i>	pluk?			geel	Juni-Juli	+
Vlinderbloemigen							
Veldlathyrus	<i>Lathyrus pratensis</i>		+		geel	Juni-aug.	+
Hopklaver	<i>Medicago lupulina</i>				geel	Juni-aug.	++
Kleine klaver	<i>Trifolium dubium</i>				geel	Mei-aug.	+
Rode klaver	<i>Trifolium pratense</i>	pluk	+	+	paars	Mei-aug.	uitzaai
Witte klaver*	<i>Trifolium repens</i>		+	+	wit	Mei-aug.	uitzaai
Vogelwikke	<i>Vicia cracca</i>				paars	Juni-aug.	+
Ranonkelfamilie							
Kruipende boterbloem*	<i>Ranunculus repens</i>		--		geel	Mei-aug.	++
Scherpe boterbloem	<i>Ranunculus acris</i>	pluk	--		geel	Mei-aug.	+++
Grassenfamilie							
Fioringras*	<i>Agrostis stolonifera</i>		++		groen	Juli-aug.	+++
Grote vossestaart	<i>Alopecurus pratensis</i>		++		groen	Mei	+
Reukgras	<i>Anthoxanthum odoratum</i>		++		groen	Mei-juni	++
Frans raagrass	<i>Arrhenatherum elatius</i>		+		groen	Juni	++
Zachte dravik*	<i>Bromus hordeaceus</i>		--		groen	Mei	+++
Kropaar	<i>Dactylis glomerata</i>		--		groen	Juni-aug.	+++
Kweek*	<i>Elymus repens</i>		0		groen	Juli-aug.	+++
Rietzwenkgras	<i>Festuca arundinacea</i>		+		groen	Juni	++
Beemdlangbloem	<i>Festuca pratensis</i>		++		groen	Mei-juni	+++
Gestreepte wibol	<i>Holcus lanatus</i>		+		groen	Mei-juni	++
Timotheegrass	<i>Phleum pratense</i>		++		groen	Juni-juli	++
Veldbeemdgras*	<i>Poa pratensis</i>		++		groen	Juni-juli	++
Ruw beemdgras*	<i>Poa trivialis</i>		++		groen	Mei-juni	+++
Overige soorten							
Kraailook	<i>Allium vineale</i>	blad, pluk	--		Paars	Juni	+
Pinksterbloem	<i>Cardamine pratensis</i>	blad, pluk!	0		lila	April	++
Gewone hoornbloem	<i>Cerastium fontanum</i>		0		wit	Mei-aug.	++
Glad walstro	<i>Galium mollugo</i>		0		Wit	Juni-aug.	+
Smalle weegbree	<i>Plantago lanceolata</i>	Blad, pluk	0		(wit)	Mei-sept	+++
Brunel	<i>Prunella vulgaris</i>	pluk	0		paars	Juni-aug.	+
Speenkruid	<i>Ranunculus ficaria</i>	blad?	0		geel	April	+
Veldzuring	<i>Rumex acetosa</i>	blad	+		rood	Juni	++
Gewone ereprijs	<i>Veronica chamaedrys</i>		0		blauw	Mei-juni	+

Tabel 2. Soorten die in het Glanshaverhooiland voorkomen. De meeste kenmerkende soorten zijn vet aangeduid in de kolom wetenschappelijke naam. Figuur 2 is gebaseerd op de soorten in deze tabel, uitgezonderd de soorten met * achter de Nederlandse naam, die minder kenmerkend zijn. Mens = nut van de soort voor de mens; wortel = wortel als voedsel, blad = blad als voedsel, pluk = plant van nut om te plukken, dus met sierwaarde (o.a. naar Lanska 1992). Dier = plant van nut als onderdeel van hooi voor vee. Bij = drachtplant voor Honingbij en hommels, -- = negatieve betekenis, giftig, 0 = neutrale betekenis, + = van betekenis, ++ = van grote betekenis. Kleur = kleur van bloeiwijze. Bloeitijd = tijd van jaar met bloei, kolonisatie = snelheid waarmee soort sinds eind jaren veertig de bermen van de Noordoostpolder heeft gekoloniseerd. + = kolonisatie nog bezig, nog in beginfase, ++ = kolonisatie vergevorderd, maar nog niet geheel gerealiseerd, +++ = kolonisatie is of lijkt voltooid, uitzaai = soort door uitzaai sterk bevoordeeld.

Literatuur

- Bremer, P., 2014. De Hooislagen; een historische benadering van een onopvallend stukje boerenland noordoostelijk van Zwolle. Floron nieuwsbrief 28: 13-19 (www.floron.nl).
- De Groene Ruimte, 1988. Inventarisatie flora wegbermen provincie Flevoland. Wageningen.
- Ellenberg, H. & C. Leuschner, 2010. Vegetation Mitteleuropas mit den Alpen. 6.Auflage. Ulmer.
- Kemenade, L. van., P. Bremer, T. van Veen & E. de Boer, 2012. Herstel van botanisch belangrijke bermen in de Noordoostpolder. De Levende Natuur 113(4): 162-166
- Kruijne, A.A., D.M. de Vries & H. Mooi, 1967. Bijdrage tot de oecologie van de Nederlandse graslandplanten. Pudoc, Wageningen.
- Landschapsbeheer Flevoland, 2013. Compost als lokaal product. Nieuwsbrief 43: 9
- Lánská, D., 1992. Eetbare planten.
- Lotz, L.A.P., R.M.W. Groeneveld, W. van der Zweerde & C. Kempenaar. 2000. Distelproblematiek in het Rivierengebied. Plant Research International, Wageningen.
- Nip-van der Voort, H., 1977. Ontwikkeling van de bermflora in de IJsselmeerpolders. Contactblad voor Oecologen 13(2): 28-30.
- Sabelis, M. & P. van Rijn, 2014. How landscape complementation can promote biodiversity and ecosystem services. www.nwo.nl/documents/alw/biodivwerkt.
- Toorn, J. van der., B. Donougho & M. Brandsma, 1969. Verspreiding van wegbermplanten in Oostelijk Flevoland. Gorteria 4: 151-160.

advertentie

VERTROUWDE
NAAM,
NIEUW ADRES!

PETER PRUMMEL
NOTARISKANTOOR

Boslaan 19 | 8302 AA Emmeloord | telefoon 0527-617447
www.notarisprummel.nl | info@notarisprummel.nl

Gestrand

Er is een eiland ooit gestrand
het kon niet blijven drijven
is door het water overmand
zodat geen mens kon blijven

Een bult in groen is wat er rest
je kunt nu land betreden
met droge voeten binnenshuis
bekijkt men het verleden

Het eiland wordt nog fier ompaald
met weringen van hout en stenen
verankerd aan de polderwal
en wegen die verschenen

Zo is het bezienswaardigheid
voor mensen uit het heden
geraakt door weidse horizon
waar hun voorouders eens streeden

© Anne Graalman, 2012

Van Kirkham naar Krakov

Bill Cottam (deel 4)

Wat overkwam de bemanning van vliegtuigen die in de Tweede Wereldoorlog neerstorten in de Noordoostpolder? Soms kon er een noodlanding worden gemaakt in de blubber van de nog droogvallende polder. Anderen overleefden het neerstorten als ze zich op tijd met hun parachute in veiligheid konden brengen.

Het bijgaande verhaal is in 2000 opgeschreven door de navigator Bill Cottam van Lancaster Mk.III JA 702 Z for Zebra die op 30 januari 1944 neerstortte bij Marknesse. Het toestel was op weg terug naar Engeland na een bombardementsvlucht boven Berlijn maar werd in de lucht beschoten en geraakt door de Duitse nachtjager van Oberleutnant Hans-Heinz Augenstein van 7./NJG1. Na een duikvlucht kon de Nieuw-Zeelandse gezagvoerder en piloot Jack Rule het toestel nog weer omhoog krijgen, maar hij had nog niet het bevel gegeven om het toestel met de parachute verlaten, of het brak in de lucht in tweeën. De navigator Bill Cottam en de boordwerktuigkundige Paddy Coyne, die hun werkplek hadden waar het toestel in tweeën brak, werden de lucht in geslingerd en konden zich met hun parachute redden. De rest van de bemanning had geen schijn van kans om al vallend nog uit de helften van het vliegtuig weg te komen. Het toestel stortte neer op een plek iets ten noorden van het huidige Marknesse waar nu de Oosterringweg ligt. De bemanning ligt sindsdien in Vollenhove begraven. Op het propellermonument in Marknesse wordt de gesneuvelde bemanning van twee vliegtuigen herdacht. Een Wellington Mk.Ic (R1757) DX-X die op 12 oktober 1941 neerstortte langs de Baarloseweg en de hier beschreven Lancaster Mk.III Z Zebra (JA702 GT-Z) op 30 januari 1944 langs de Oosterringweg.

Onze nieuwe gastheer was een man van laat middelbare leeftijd die ons verwelkomde met de gebruikelijke handdruk. Hij sprak een paar woorden met onze laatste gids waarna deze vertrok. Onze gastheer vroeg of we honger hadden. Gelet op het feit dat we slechts een

paar boterhammen met kaas op hadden sinds we uit Oostermere vertrokken, erkenden we dat wij hongerig waren. Het duurde niet lang of we zaten te genieten van een soort soep, de herkomst onbekend, maar het was warm en er waren stukken roggebrood bij, gevolgd door de gebruikelijke

Bill Cottam werd geboren in Kirkham Lancashire in 1921. Na het volgen van de plaatselijke Grammar School begon hij een opleiding als veilingmeester en taxateur voordat hij in dienst trad van de RAF.

De foto is genomen na zijn gevangenneming door de Duitsers eind 1944.

Bill Cottam schreef zijn verhaal op in 2000. Hij overleed op 15 Januari 2008 in St. Annes, Lancashire, Engeland op 86-jarige leeftijd.

Ersatz-koffie. Achterover leunend met een redelijk volle maag en nadenkend over de gebeurtenissen van de dag met Paddy, kwam onze gastheer de kamer binnen en zei in respectabel Engels dat hij tot de volgende morgen niets zou vragen en hij stelde voor dat we naar bed zouden gaan. Net als onze laatste logeerkamer had deze kamer twee bedden en een wastafel. Alweer bleek dat we boften met onze accommodatie. Bij het opstaan hadden we de volgende ochtend de kans om onze omgeving te bekijken. Het huis was gelegen aan de rand van de stad, met open velden aan de achterkant. Beneden in de keuken vonden we onze gastheer die een ontbijt had klaargezet. Roggebrood, margarine en een keuze uit kaas of jam. Tijdens de maaltijd was de eerste vraag aan onze gastheer het onvermijdelijke "Hoe lang blijven we hier?" We waren verbaasd om hem te horen zeggen "zeven dagen op zijn langst, misschien zelfs eerder". Merkwaardig was dat ik me, behalve de dagelijkse schoonmaakster, niet kan herinneren in het huis ooit een vrouw te hebben gezien. Op dat moment vroegen wij ons daar niets bij af maar het was pas vele jaren later dat het tot me doordrong dat hij dus een weduwnaar moet zijn geweest. Zoals eerder ook, voerden we de gebruikelijke huishoudelijke taken uit zoals

*Paddy Coyne en
Bill Cottam schillen
aardappelen op het
dakterras van de
heer De Cock in
Kaatsheuvel.*

Bron: TeunisPATS.net

afwassen, het opmaken van onze eigen bedden en aardappels schillen voor de avondmaaltijd. Gelukkig, wat mij betreft, hoefde er geen boter te worden gemaakt! Onderdeel van dit huis was een planken terras aan de achterkant, bereikbaar door openslaande deuren. Dit bleek dit al snel een ideale plek om in de zon zitten en te dagdromen over hoe snel we thuis zouden zijn. Waren we niet de volledige lengte van Nederland op klaarlichte dag met relatief gemak doorgereisd? We waren ervan overtuigd dat niets ons nu kon stoppen. Niets was verder van de waarheid.

Onze dagen in het huis gleden aangenaam genoeg voorbij. Onze gastheer was de hele dag thuis en hij beschikte over een schat aan roddels en informatie. We beseften dat hij een belangrijke rol speelde in het verzet omdat hij meer dan eens bezoek kreeg tijdens ons verblijf. Na ongeveer een week vertelde hij ons dat we de volgende dag zouden vertrekken voor de volgende etappe van onze reis en hij gaf ons onze instructies. De instructies waren duidelijk. We zouden het huis verlaten en de weg volgen tot we bij een zijweg kwamen. We moesten hier links afslaan en doorlopen tot we een man zagen zitten op een hek waar wat fietsen tegenaan stonden. Hem moesten we volgen want hij zou ons overhandigen aan de volgende gids. Dus na het ontbijt de volgende dag en na onze huishoudelijke taken te hebben gedaan, namen we afscheid van onze gastheer, wiens naam we niet wisten. Ik kwam pas achter zijn naam nadat ik uiteindelijk was teruggekeerd naar huis. We moesten hem ongeveer een halve mijl volgen tot we bij de zijweg kwamen, daarna volgden we deze en ja hoor het duurde niet lang en we zagen de man zittend op het hek met zijn fiets naast hem. Toen we dichterbij kwamen bleek het te gaan om onze

Foto's die recent opdoken van het verblijf van Bill Cottam en Paddy Coyne bij Dokter van Leeuwen en zijn vrouw in Oostermeer. Het huis in Oostermeer had een van alle kanten beschutte achtertuin met een aantal bomen.

Bron: TeunisPATS.net

hard rijdende fietser van de vorige week. Zijn begroeting was eenvoudig: "volg me op deze fietsen en als we bij een café komen, gewoon binnenlopen en aan een tafel gaan zitten". Hij stapte op zijn eigen fiets en reed langzaam voor ons uit.

Het duurde misschien een half uur voordat we bij een klein dorpje kwamen en, ja hoor, hij ging meteen naar de plaatselijke herberg. Wij gingen volgens instructie naar binnen. Even later zagen we onze gids voorbijfietsen. In het café zaten een paar mensen, uiteraard plaatselijken die, na een eerste blik om te zien wie er binnen gekomen was, ons verder volkomen negeerden.

Opnieuw waren we getuige van de zorgvuldigheid waarmee deze mensen werkten om onze verdere reis zeker te stellen, want nu waren we in België. Tijdens onze wandeling over de zijweg bleken we de grens te zijn overgestoken. We vroegen ons af wat te doen en we probeerden te kijken alsof we het volste recht hadden om in die herberg te zitten, toen tot onze verbazing de barman naar de tafel kwam met twee glazen

bie. Hij zette ze neer op de tafel en terwijl hij dat deed mompelde hij "wacht". Dankbaar voor het bier, want het was een warme dag en we waren de dorst na onze wandeling flink gaan voelen, aanvaardden we deze dronk dankbaar. Terwijl we zaten te wachten en fluisterend met elkaar praatten, schoof een jonge vrouw van begin twintig aan onze tafel. Eenmaal gezeten, vroeg ze met zachte stem of een van ons Frans sprak? Ik bevestigde dat. Ik sprak een beetje Frans waarna ze langzaam vervolgde sprekend in het Frans. Ik begreep dat we een ritje naar Antwerpen moesten maken met de lokale tram. Ze gaf ons beiden wat muntgeld voor de rit. We moesten het geld aan de conducteur geven zonder een woord te zeggen, want het was het juiste tarief voor de reis.

We dronken ons biertje leeg en we vertrokken uit het café met onze nieuwe koerier, althans dat hoopten we want op wie moesten we anders vertrouwen? Buiten was het een korte wandeling naar de tramhalte. Volgens instructie overhandigden we het geld, ontvingen een ticket en namen plaats.

Foto's die recent opdoken van het verblijf van Bill Cottam en Paddy Coyne bij Dokter van Leeuwen en zijn vrouw in Oostmeer. Het huis in Oostmeer had een van alle kanten beschutte achtertuin met bomen.

Bron: TeunisPATS.net

Na een paar minuten vertrokken we met de koerier in een rammelende tram weg uit het dorp, vermoedelijk in de richting van Antwerpen. Onderweg stapten er mensen in en uit, terwijl Paddy en ik in ijzige stilte zaten te wachten op een teken van onze koerier om in beweging te komen. Uiteindelijk kwamen we in de buitenwijken van een grote stad, blijkbaar Antwerpen. Een paar minuten later verliet ze haar zitplaats en liep naar de achterkant van de tram om uit te stappen. We volgden haar voorbeeld. We liepen een aantal stappen achter haar aan. Niet een keer keek ze om of we wel volgden. Plots sloeg ze af en ging onder twee grote poorten door naar wat leek op een fabrieksterrein. Daar wachtte ze ons op en ze vertelde dat we hier in dit hoge gebouw met zijn vele verdiepingen zouden verblijven. Een fabriek, want dat was wat het was, leek ons geen goede plek om te verblijven, want waar zouden we slapen en wie zou ons eten geven? Deze vragen werden snel beantwoord. Met een groot aan de portier in zijn kleine kantoor, leidde ze ons naar de lift en we gingen naar de bovenste verdieping van het gebouw. Uit de lift liep ze langs een korte gang. Ze deed een deur open en stapte opzij zodat we naar binnen konden.

Rondkijkend konden we onze ogen niet geloven. We stonden in een grote, goed ingerichte flat. "Dit", zei ze,

"behoort toe aan de eigenaar van de fabriek, die het in de vooroorlogse dagen gebruikte als de werkzaamheden hem verhinderden om naar huis te gaan". We hadden weer erg veel geluk: twee slaapkamers, een woonkamer, zelfs een badkamer en toilet. Hier zouden we blijven tot nadere afspraken konden worden gemaakt. In geen geval mochten we de flat verlaten vanwege de werklieden die overdag in het gebouw zouden zijn en weer kwam er een waarschuwing voorzichtig te zijn. Voordat ze vertrok kregen we nog bezoek van een man van middelbare leeftijd die, volgens onze koerier, de eigenaar was van de fabriek. Hij sprak met ons in het Engels. Op dat moment besepte ik weer die gekke eiland-mentaliteit van ons Britten; we verwachtten dat alle anderen Engels spreken, terwijl wij Britten nauwelijks kennis hebben van de talen op het Europese vasteland. Was dit vanwege het feit dat het Britse Empire zich beschouwden als superieur in de wereld? Ik dacht lang en hard na over deze vraag voordat ik begreep dat dit het antwoord moest zijn. Was het misschien een soort terugkeer naar de "kanonbootpolitiek van het Victoriaanse tijdperk"?

Onze gastheer praatte geruime tijd met ons totdat er op de deur werd geklopt en een man binnenkwam met een dienblad met kopjes, schoteltjes, theepot, melk, suiker en een grote verscheidenheid van kleine cakes, die hij op een tafel zette waarna hij vertrok zonder een woord. Er werd melk en thee in de kopjes geschonken en we werden aangespoord om flink van de koekjes te eten. Onze gastheer legde uit dat onze avondmaaltijd pas laat op de avond zou worden geserveerd en hij was er zeker van dat we een beetje hongerig waren. Mijn gedachten van dat moment waren; als dit de levensstijl is van een voortvluchtige, dan zou ik

bereid zijn om tot het einde van de oorlog hier te blijven. Toen de thee en gebak op waren, pakte onze gastheer het dienblad, nodigde ons uit om ons vooral thuis te voelen. Voordat hij ons verliet vroeg hij ons nog of we rookten. We antwoorden van ja, waarop hij knikte en vertrok.

Vanuit de ramen van de flat hadden we een beperkt uitzicht op de stad. We zaten zo hoog dat we over de daken van de aangrenzende gebouwen konden kijken, maar we zagen niet veel van de straten beneden. Dus begonnen we om onze accommodatie nauwkeuriger te onderzoeken. Het spijt me te moeten zeggen dat we niets ongeroerd lieten. Lades werden geopend, kasten en kastjes werden ingekeken, maar er was niets dat ons een aanwijzing gaf over de eigenaar. Wat we wel vonden was een pak speelkaarten, en om de tijd te passeren speelden we *Pontoon*, met mondelinge inzetten tot het bedrag dat we elkaar verschuldigd waren astronomisch werd. Toen we er genoeg van hadden, schraapten we de laatste resten van onze tabak bijeen en rolden een sigaret. Als dit de laatste voor enige tijd zou zijn, wilden we er optimaal van genieten.

In gespannen afwachting van wat zou gebeuren, leek de tijd voorbij te kruipen. Eindelijk, zo tegen 19:00 uur werd de deur geopend en kwam onze "butler" binnen met onze avondmaaltijd. Het was niet wat je noemt een Ritz-maaltijd, maar was toch meer dan welkom zeker gezien het ongeopende pakje met twintig *Craven-A* Engelse sigaretten. Ze moeten er een oude voorraad van hebben gehad omdat er al bijna vijf jaar geen handel met de bezette landen was geweest. Maar dat weerhield ons er niet van om onze maaltijd comfortabel te eindigden met het drinken van "koffie"

en het genieten van onze sigaretten. We zagen of hoorden niemand meer die avond en met niets beters te doen gingen we naar bed. Toen pas realiseerde ik me hoe moe ik was en vrijwel direct viel ik in slaap.

De volgende dag werd het ontbijt gebracht door de "butler" en toen hij opnieuw vertrok zonder een woord, begonnen we te denken dat hij niet kon praten of dat hem was opgedragen niet tegen ons te spreken. Als we niet in zijn aanwezigheid hadden gesproken wist hij niet wie of wat we waren.

Een andere verrassing, nadat we een aantal dagen in deze residentie hadden vertoeft, was de komst van de eigenaar met een fles *Booths London Dry Gin* en enkele sigaren. Het was tijdens dit bezoek dat hij ons vragen stelde die om de belangrijkste beslissing bleken te gaan sinds we waren neergeschoten. Het Britse leger rukte op door Frankrijk richting de Belgische grens en het zou slechts een kwestie van tijd zijn voordat ze Antwerpen zouden bereiken. De beslissing was geheel aan ons; we konden blijven waar we waren en wachten op de bevrijding van de stad, of we konden de legers tegemoet reizen. Hij gaf ons bedenktijd tot volgende dag waarop hij zou terugkomen voor ons antwoord. Zoals gebruikelijk bracht de "butler" ons de avondmaaltijd. Nadat we klaar

*Foto's die recent opdoken van het verblijf van Bill Cottam en Paddy Coyne bij Dokter van Leeuwen en zijn vrouw in Oostermeer. Het huis in Oostermeer had een van alle kanten beschutte achtertuin met bomen.
Bron: TeunisPATS.net*

waren met eten en het roken van een van de sigaren en het drinken van een glas Gin en water, begonnen we weer over onze beslissing: blijven of weggaan? Voor mij was het onbelangrijk, ik was vrijgezel en ongebonden en omdat ik al acht maanden weg was, maakten een paar weken meer voor mij geen verschil. Paddy aan de andere kant, was een paar jaar ouder en hij was getrouwd. Hij wilde zo grouw mogelijk thuis zijn. Ik had daar alle begrip voor. Toen onze gastheer de volgende ochtend kwam, gaven we hem ons antwoord; we waren klaar om naar huis te gaan. Hij deed geen poging om ons op andere gedachten te brengen maar zei alleen dat hij de nodige maatregelen zou treffen voor ons vertrek, dat in de komende 48 uur zou plaatsvinden. Trouw aan zijn woord kwam hij de volgende dag langs en vertelde ons dat we de dag erna zouden worden opgehaald en begeleid naar het zuiden om het oprukkende leger tegemoet te reizen. Onnodig op te merken dat het vooruitzicht dat we zo dicht bij de vrijheid waren erg spannend was. Ik begon ook de drang naar huis te voelen, ondanks zijn voorkeur om in Antwerpen te blijven tot aan de bevrijding.

*De Belgische havenstad Antwerpen aan de Schelde in het begin van de vorige eeuw. Cottam en Coyne verbleven er in de zomer van 1944 een paar dagen voor ze na verraad werden opgepakt en krijgsgevangen werden gemaakt.
Bron: internet.*

We hadden onze middag-maaltijd op en vroegen ons af wanneer de oproep zou komen om te vertrekken. Even later kwam onze vriend de "butler" de flat binnen, gevolgd door het meisje uit de herberg, die onze koerier was geweest en twee onbekende mannen. Ze legde ons de procedure tot in detail uit. We zouden de flat in het gezelschap van een van de mannen verlaten. De andere man zou iets eerder dan wij vertrekken om de auto te regelen waarin we naar het zuiden gereden zouden worden. De twee mannen die onze gidsen waren deden me denken aan de acteurs die gangsters speelden in Amerikaanse films; een regenjas met ceintuur en een hoed met de rand naar beneden getrokken over hun ogen. De eerste man vertrok met het meisje en enige tijd later daalden wij in gezelschap van de tweede man met de lift naar de begane grond. We liepen het fabrieksterrein af en langs de straat. Daar vertelde de man ons dat de auto zou wachten om de volgende hoek. Helaas: er stond geen auto! Hij was misschien vertraagd, dus als we nog een blokje-om liepen, kon hij wellicht nog komen, kregen we te horen. Wie waren wij om te twijfelen aan deze informatie? Waren we niet heel Nederland doorgereisd, de grens met België overgestoken en hadden we niet met een tram Antwerpen bereikt? "Volg altijd de gids" klonk het nog steeds in onze oren. Dus als schapen volgden we de leider van de kudde. Na de volgende bocht leidde onze gids ons door een paar ijzeren hekken en het eerste wat ik zag was het zwarte uniform en waren de gepolijste laarzen van de Duitse SS.

Het was het einde van onze reis.

wordt vervolgd